

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Навчально-науковий інститут філології
Кафедра української мови та прикладної лінгвістики

**ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗАПОЗИЧЕНЬ ІЗ
ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ В УКРАЇНСЬКОМОВНИХ
ТЕКСТАХ КІНЦЯ XVI - XVII СТОЛІТТЯ**

Кваліфікаційна робота

на здобуття ОС «бакалавр»
студентки IV курсу
галузі знань 03 «Гуманітарні науки»,
спеціальності 035 «Філологія»,
спеціалізації 035.01 «Українська мова і
література», ОПП «Українська мова і
література та західноєвропейська мова»

Ірини КУЧЕР

Науковий керівник:

д.філол.н., професор кафедри
української мови та прикладної
лінгвістики

Оксана НІКА

«Допущено до захисту»

Протокол № 11 засідання кафедри

української мови та прикладної лінгвістики

ННІФ від 01.06.2023

Завідувач кафедри _____ **Сергій РІЗНИК**

КИЇВ – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	2
РОЗДІЛ I. ІСТОРИЧНА ОСНОВА ЗАПОЗИЧЕНЬ З ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ В УКРАЇНСЬКУ	7
1.1. Лексикографічна і текстова репрезентація полонізмів в староукраїнській мові кінця XVI - XVII століття	7
1.2. Лінгвістична проблематика вивчення полонізмів у староукраїнській мові.	14
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ I	21
РОЗДІЛ II. ПОЛЬСЬКІ МОВНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ У СТАРОУКРАЇНСЬ- КИХ ТЕКСТАХ (НА МАТЕРІАЛІ ВИЖВІВСЬКОЇ АКТОВОЇ КНИГИ)	23
2.1. Теоретичні дослідження про Вижвівську актову книгу.	23
2.2. Польські лексичні впливи у Вижвівській актовій книзі.	25
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ II.	29
РОЗДІЛ III. ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛЬСЬКИХ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У ТЕКСТАХ КІНЦЯ XVI СТ.	31
3.1. Лексичні особливості полонізмів в староукраїнських текстах кінця XVI ст.	31
3.2. Лексико-тематичні групи та частиномовний розподіл польських запозичень в староукраїнських пам'ятках.	38
3.3. Вживання польських запозичень в «Листі до князя Костянтина Острозького» у порівнянні з «Отписом» Клірика Острозького	44
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ III	48
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	49
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	52
СПИСОК СЛОВНИКІВ	58

ВСТУП

Польсько-українські мовні зв'язки постали з давніх історичних впливів та взаємодій. Кожна з мов послуговується як питомою, так й іншомовною лексикою. Такі контакти є динамічними змінами системи мови, внаслідок яких з'являються запозичення. Вони мають важливе значення в розвитку мови, адже проникають в усне та писемне мовлення, доповнюють, змінюють структуру, а також дають найменування новим поняттям у мові-реципієнті. Процес запозичення є постійним шляхом збагачення мови. Залежно від різних соціокультурних чинників у кожен історичний період кількість іншомовних слів може бути більшою або меншою, ці фактори дають поштовх до запозичень із певних мов, зокрема з польської. Велику кількість запозичень містить також перекладна література. Полонізми притаманні ще найдавнішим писемним українськомовним пам'яткам. У XVI-XVII столітті їх кількість суттєво збільшується. Польські запозичення розширюють поняттєву структуру мови або виражають уже сформовані найменування. Наприкінці XVI століття полеміка довкола унії активізувала розвиток нових полемічних жанрів, спрямованих на досягнення персвазійності. Автори полемічних творів наводили конкретні аргументи та спростовували докази опонента, така текстова діалогічність також вплинула на ступінь мовної інтерференції, активне використання полонізмів у полеміці.

Престиж польської мови як писемної на теренах України у XVI–XVII ст. відзначає і Ю. Шевельов, – він доводить, що полонізми не виходили з моди в писемній та усній мові освічених верств населення. Мовні запозичення у писемних пам'ятках північноукраїнського ареалу частково вже були об'єктом досліджень лінгвістів, зокрема, короткий аналіз їх міститься у передмові В. Мойсієнка до Актів Житомирського гродського уряду 1590, 1635 рр. Лексичні запозичення у своїй дисертаційній праці досліджувала В. Титаренко. Вплив польської стилістики на староукраїнське діловодство визначала

О. Геращенко, особливості адаптації полонізмів у староукраїнській мові простежувала Л. Гумецька.

Актуальність теми. Тема польських запозичень у староукраїнській мові неодноразово досліджувалася польськими й українськими науковцями. Чимала кількість праць присвячена ролі іншомовних впливів на формування староукраїнської мови XVI –XVII ст. Значну увагу в дослідженнях зосереджено на ролі іншомовних впливів у формуванні української мови в зазначеному часовому проміжку. Однак питання про полонізми у староукраїнському лексиконі є все ще актуальним; значна кількість пам'яток кінця XVI ст. потребує всебічного аналізу, що дасть змогу з'ясувати основні ознаки та закономірності розвитку й функціонування полонізмів в українському оточенні з метою логічного й лінгвістичного упорядкування та реконструкції польських запозичень в мові-реципієнті. Раніше полемічні тексти досліджувалися меншою мірою, і на сьогоденньому етапі є актуальною едіція текстового діалогу в полеміці, у тому числі полонізмів у цьому текстовому середовищі.

Мета роботи: схарактеризувати особливості функціонування полонізмів у староукраїнських полемічних і ділових текстах кінця XVI століття.

Для досягнення даної мети передбачається виконання таких **завдань**:

- проаналізувати дослідження, присвячені темі польсько-українських мовних контактів;
- визначити сферу вживання та чинники, що зумовлюють поширення запозичень;
- з'ясувати лексичні особливості польських запозичень в староукраїнських пам'ятках;

- зіставити полемічні тексти цього часу та визначити в них спосіб і частоту використання полонізмів.

Об'єкт наукового дослідження: запозичення в староукраїнській мові на прикладі *Листа до князя Костянтина Острозького від 3 червня 1598 року* Іпатія Потія, *Отпису* Клірика Острозького та *Вишківської актової книги*.

Предмет дослідження: лексичні особливості запозичень з польської мови в староукраїнських текстах, їх взаємодія між собою, час входження, лексико-тематичні групи та функціонування поряд із питомою українською лексикою.

Методологічною основою дослідження стали найбільш ґрунтовні праці провідних учених, таких як С. П. Гриценко, І. Б. Царалунга, Д. В. Костюк, Н. П. Романова, Л. В. Гонтарук та інші. Полонізми в текстах XVI–XVII ст. досліджували Ф. Є. Ткач, В. М. Титаренко, проблему міжмовних контактів – І. В. Кононенко, побутування польської мови в Україні у XVII ст. – О. Лазаренко.

Методи вирішення поставлених завдань. Для досягнення цілей та вирішення поставлених питань у даній роботі застосовано різні за характером методи та прийоми. Зокрема, використані такі загальнонаукові методи дослідження:

- Описовий метод разом із прийомами лінгвістичного спостереження за особливостями польських запозичень в окреслений часовий проміжок;
- Порівняльний метод – аналіз мовного матеріалу *Листа до князя Костянтина Острозького* та *Отпису Клірика Острозького* здійснений для того, щоб обґрунтувати використання мовних засобів у текстах XVII ст.

- Аналіз та синтез – висновки вмісту історичних документів польською мовою та виявлення в них запозичень; узагальнення теоретичних відомостей;
- Зіставний метод для виявлення різних варіантів написання та значення полонізмів залежно від контексту;
- Порівняльно-історичний метод, метод внутрішньої реконструкції запозичень.

Також використано лінгвістичний метод лексико-стилістичного аналізу – для виявлення системи мовних засобів, які були запозичені з польської мови.

Апробація роботи. За темою кваліфікаційної роботи надрукована стаття «Запозичення з польської мови в полеміці кінця XVI століття» у збірнику «Мова, культура, література у спектрі сучасних українознавчих досліджень», т. 2 (Варшава – 2023).

Практичне значення дослідження: В роботі більш детально розглянуто як історичні джерела так і приклади запозичень. Тема потребує ґрунтовного аналізу, що дасть змогу з'ясувати основні ознаки та закономірності розвитку й функціонування в староукраїнських текстах польських запозичень. Відбиток взаємодії двох сусідніх народів позначилося на функціонуванні української мови, в текстах XVI-XVII ст., в яких лінгвісти визначали та аналізували запозичення з польської мови. Це дослідження може бути використане під час лінгвістичного аналізу старокраїнських текстів чи для укладання історичних словників.

Джерельною базою є: *Лист до князя Костянтина Острозького від 3 червня 1598 року* Іпатія Потія, опублікований у виданні *Памятники полемической литературы в Западной Руси* (кн. 3), *Отпис Клірика Острозького*, за виданням О. І. Ніки *Діалогізм в історичних вимірах староукраїнського часу: Ґ(т)пись Клірика Ґстро(з)ского та Вижвівська*

актова книга. Іншим джерелом є історичні словники української та польської мов, словник застарілих та малозрозумілих слів, словник іншомовних слів.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНА ОСНОВА ЗАПОЗИЧЕНЬ З ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ В УКРАЇНСЬКУ

1.1. Лексикографічна і текстова репрезентація полонізмів в староукраїнській мові кінця XVI – XVII століття

Мова – це дуже непостійне явище, з року в рік вона змінюється і вдосконалюється. На сьогоднішній день усне мовлення в певний історичний проміжок часу вивчити, на жаль, неможливо, тому всі дослідження науковців базуються на текстах, що належать до досліджуваного періоду. Слід зазначити, що при змінах у цілісній системі мови в ній зберігається «динамічна рівновага між тенденціями до збереження її правил такими, якими вони були досі, і тенденціями до змін, що накреслюють її майбутні правила» [35, с. 252].

Такими динамічними змінами можна вважати взаємодію з іноземними мовами, унаслідок якої і з'являються запозичення. Слова іншомовного походження мають доволі важливе значення в розвитку мови, адже проникають як в усне, так і в писемне мовлення, насичують, доповнюють, конкретизують, змінюють структуру, а також дають найменування новим поняттям у мові-реципієнті. Процес запозичення є постійним шляхом збагачення мови. У різний історичний період з'являється неоднакова кількість іншомовних слів.

В сучасних наукових працях існує багато різних термінів для найменування слова, яке потрапляє з іншої мови та в подальшому часто використовується в ній. Такі номени були сформовані різними науковцями протягом багатьох етапів досліджень. На сьогодні лінгвісти послуговуються наступними поняттями: запозичення, запозичене слово, лексичне запозичення, запозичена лексика / лексема, іншомовне слово, іншомовне запозичення, слово / лексика іншомовного походження, іншомовна лексика, позичення / позичка, чуже слово, чужомовне слово, іншомовне нашарування, інтерференція, словникове запозичення, ентранжизм, мікст / гібрид / гібридне

слово, неозапозичення. Часто науковці послуговуються поняттям з вказівкою на конкретну мову, з якої було перенесено слово в інші, у даному випадку – полонізм, польське запозичення.

Виникнення того чи іншого слова не відбувається безпідставно, цьому мають передувати конкретні причини. У цілому таке явище торкається всієї системи мови. Функціонування запозичень, які найбільше виявляються на лексичному рівні, зумовлене як мовними, так й екстралінгвістичними факторами. Основними лінгвальними чинниками входження польської лексики в українську є відсутність поняття для найменування певного явища чи предмета та необхідність у розрізненні, деталізації семантично близьких, але водночас різних понять. Серед екстралінгвальних причин найважливішою є територіально близьке розташування, що сприяло розвитку політичних, економічних та культурних відносин між поляками та українцями, перебування на той час у складі однієї держави – Речі Посполитої.

У цей час були тіснішими контакти польської й української мов, а мовна ситуація характеризувалася як полілінгвальна і полікультурна модель, оскільки, крім польської і староукраїнської, функціонували також церковнослов'янська, латинська, грецька та інші мови. Все ж роль літературної виконувала староукраїнська мова. Її використовували у найрізноманітніших потребах, як в офіційно-діловій документації, юриспруденції, так і в конфесійній, науковій чи художній літературі. Вагоме місце належало перекладам, завдяки ним був пришвидшений вплив полонізмів у староукраїнській мові. Наприклад, Апокрисис Христофора Філалета спершу вийшов польською мовою, а згодом надрукований староукраїнською.

Берестейська унія 1596 р. зумовила появу полемічних текстів між представниками обох сторін. Твори переважно були адресовані певним особам, містили обґрунтовану аргументацію тверджень автора й заперечення поглядів опонента та докази на переконання власної думки.

Пам'ятки цього періоду містять велику кількість слів іншомовного походження. Це було як надбання з попередніх історичних епох, так і поява нових лексем, існування яких до цього часу не було підтверджене. Не всі з них використовуються в сучасній українській мові, проте активними були на той час, про що свідчить їх фіксація та частота вживання.

Польська мова була досить близькою та доступною для тогочасних авторів, а отже не створювала великих труднощів при коректному викладі матеріалу, чим зумовлена велика кількість полонізмів у текстах цього часу. Чимало запозичень увійшла в українську мову через посередництво польської найчастіше з західноєвропейських мов.

Найбільше запозичення проявляються на лексичному рівні мови. На такі зміни впливає перш за все суспільне становище. Різноманітні соціальні чинники, історичні події та діяльність окремих особистостей безпосередньо чи опосередковано визначають і спрямовують динаміку мови. Інтенсивність змін пояснюється факторами, властивими певному періоду.

За дослідженням В. Коломієць, в кожній мові міститься приблизно однакова кількість іншомовних слів. Майже третина з них припадає на іменники. Набагато менше запозичень містять прикметники та дієслова.

Кінець XVI – XVII століття характеризується як період бурхливого розвитку в культурно-політичному житті нашої держави. Українські землі перебували у складі двох держав – Московії та Речі Посполитої, проте наполегливо боролися за власну державність. Тоді українці на весь світ показували свій духовний та інтелектуальний потенціал. Це не могло не позначитись на становищі мови в країні.

Протягом XIV–XVIII ст. на території України та ще деяких слов'янських держав (Велике князівство Литовське, Королівство Польське, Молдавське князівство) роль літературної виконувала староукраїнська мова. Її використовували у найрізноманітніших потребах, як в офіційно-діловій

документації, юриспруденції, так і в конфесійній, науковій чи художній літературі.

Із початку XVII ст. староукраїнська літературно-писемна мова широко розвивається та вдосконалюється. Почали перекладати літературу конфесійного стилю, багато письменників намагалися донести Святе Письмо простою мовою. Також писалися твори на релігійну тематику, появляються тексти полемічного та художнього стилю. Мова стає все більше простою і народною, в ній на всіх мовних рівнях яскраво проявляються частинки з живого спілкування звичайних людей. Помітними стають окремі діалектні риси. Незважаючи на такі позитивні зрушення «цілком позбавитися церковнослов'янщини та особливо польщизни у творах цього періоду не вдавалося жодному руському (українському й білоруському) писцеві» [22, с.582]. Адже церковнослов'янська мова ще постійно функціонувала в православній (пізніше уніатській) Церкві та частково в художній літературі (граматичні праці М. Смотрицького, П. Беринди; твори І. Вишенського).

Польську використовували в більшості сфер суспільно-політичного та адміністративно-правового життя тогочасної України – урядовій, освітній, духовно-релігійній, навіть побутовій (листи Богдана Хмельницького до польського короля). Староукраїнська, в свою чергу, тільки набувала офіційності, здебільшого неї послуговувались у сфері діловодства, літописів і художнього словесності. Популярною в галузі освіти і науки була ще латинська мова (граматика І. Ужєвича).

Писемні пам'ятки цього періоду містять величезну кількість слів іншомовного походження. Це було як надбання з попередніх історичних епох, так і поява нових лексем, існування яких до цього часу не було підтверджене. Не всі з них використовуються в сучасній українській мові, проте активними були на той час, про що свідчить їх частотність вживання у пам'ятках.

Підвищений інтерес дослідників до проблеми польських лексичних запозичень та їх адаптації до мови-реципієнта значною мірою зумовлений великою кількістю таких запозичень в українських писемних пам'ятках XVI–XVII ст. Ця мова була досить близькою для тогочасних авторів, а отже доступною і не створювала великих труднощів при коректному, точному, а головне простому викладі матеріалу. Варто додати, що перші контакти між українською та польською мовами розпочалися ще за часів князювання Ярослава Мудрого (XI ст.) та тривають дотепер.

Тексти зазначеного періоду демонструють ідеографічну різноманітність польськомовних лексичних запозичень, що дає змогу моделювати структуру мовного образу світу. Незважаючи на те, що питання взаємодії української та польської мов у лінгвістиці опрацьовано в різних аспектах, рівень вивчення українсько-польських мовних контактів не відповідає вимогам часу, оскільки залишається ще чимало нез'ясованих проблем.

Важливим аспектом є оцінка ролі полонізмів: чи збагачують вони концептуальну структуру мови, чи розширюють ресурси вираження, присутніх у мові, але раніше сформованих понять. Більшість текстів українських пам'яток засвідчують, що при адаптації запозичення втрачають ізольованість і набувають нових ознак, притаманних мові-реципієнту.

У перекладній літературі також містяться полонізми, або ж європеїзми, які потрапили в текст через посередництво польської мови. Такі присутні, зокрема, у творчості Дем'яна Наливайка. Існують фрази, де польські слова транслітеровані кирилицею, проте в такому випадку не можна говорити про повне входження запозичення в іншу мову. Досить часто іншомовні слова використовувалися в якості синонімів.

Полонізми можуть бути однозначними та багатозначними. Рідко іншомовне слово змінює кількість значень (збільшує чи зменшує) або набуває

нового сенсу. Багатозначні лексеми використовуються в межах однієї лексико-семантичної групи або ж належать до різних груп. У деяких писемних пам'ятках української мови полонізми втрачають своє первинне значення, змінюють стилістичну та лексичну цілісність. Вони можуть набувати нової експресії, залежно від перекладу та приналежності до певних джерел. Імовірно також запозичення сталих зворотів чи висловів.

У XVII столітті освічені русини вивчали польську мову, тому вправно володіли нею, вміли грамотно писати. Це ще одна причина широкого функціонування польської мови. Така особливість зумовила розповсюдження полонізмів: коли не вистачало засобів із власної, руської мови, автор навіть не намагався відшукати чи створити щось, а просто ставив на їх місце вже відомі польські слова. Проте це не завжди стосувалося розмовної лексики, адже в повсякденному мовленні русини здебільшого послуговувалися українськими відповідниками, а такі притаманні практично кожному полонізму. Необ'єктивними і цілком не зрозумілими є причини уникання таких українських еквівалентів на письмі.

Загалом, статус польської мови як культурної та суспільно-політичної частини існування країни прирівнювався до загальнодержавного та офіційного.

Для інтелігенції польська мова виконувала роль літературної і використовувалася для викладання у православних навчальних закладах (зокрема, у Києво-Могилянському колегіумі).

Активний розвиток офіційно-ділового стилю на початку XVII ст. показує, що в грамотах, епістолярії та канцелярії досить часто можна побачити польські запозичення. Згодом полонізми появляються в трактатах, посланнях, листуваннях та діалогах. Чимало польської перекладної літератури було на той час, яка ставала прикладом для українських авторів. Такий вплив присутній на різних рівнях системи мови: фонетичному, морфологічному, лексичному.

Використовуються й окремі фрази чи цілі вирази з польської мови, що притаманні діловодству. Часто вони приходили до української мови з інших лише через посередництво польської.

Важливий вплив на формування української писемної мови в XVII ст. мали актові книги. Такі писемні пам'ятки писались староукраїнською мовою і зменшували частотність уживання лексем із церковнослов'янської мови. Така тенденція спостерігалася ще у XIV–XV ст., що свідчить про те, що станом на XVII ст. в актовій мові було вже набагато менше старослов'янської та церковнослов'янської лексики. Одночасно зростала роль запозичень в українськомовних текстах. Полонізми, адаптовані актовою мовою, в українській мові XVI – першої половини XVII ст. збільшують семантичне навантаження і функціональні можливості.

Набагато рідше зустрічаються полонізми у лексиці конфесійного стилю, проте вони все ж є. Це стосувалося функціонування католицької церкви, яка на той час не набула ще широкої популярності серед українських вірян, адже представляла іншу релігійну систему. Здебільшого це слова на позначення назв осіб.

Різні верстви українського населення досить суперечливо ставилися до польської мови, що спричинено тогочасною ситуацією, яка склалася на теренах України. Такій нестабільності сприяла укладена у 1596 році Берестейська унія, що передбачала приєднання вірян Київської митрополії до Римо-Католицької церкви, а отже українцям необхідно було підтримати католицьке віровчення. Православні не готові були до таких змін: «Спір між прихильниками православ'я та унії служив лише гаслом для велетенського змагання двох світоглядів – східно-консервативного та західно-поступового, що, крім релігії, охоплювали цілий ряд інших чинників, таких як національне настановлення, політичну та культурну орієнтацію» [19, с. 240]. Завдяки цьому з'являлося багато полемічних текстів. Листи православні та уніати-русини писали переважно польською мовою або ж свідомо перекладали свої

твори на неї, щоб вони стали зрозумілими для адресатів. Але це «зіграло проти них самих», адже русини таким чином сприяли розвитку польської мови в Україні, замість збереження і поширення власної. За влучною цитатою Ю. Шевельова: «Бажаючи врятувати свою культуру від польського наступу, наші церковнослов'янізатори в дійсності самі сприяли остаточному перерванню процесів нормального розвитку літературної мови і тим самим проти своєї волі готували ґрунт для дальшого посилення полонізації» [49, с. 465].

Отже, українці були на роздоріжжі між польською та власною, староукраїнською, а також ще декількома мовами, що зумовило входження на той час у словниковий запас мови величезної кількості іншомовних слів.

Основний взаємозв'язок для запозичень з польської мови в українську аналізованого періоду – їхні поняттєві та структурні зв'язки в мові-реципієнті й мові-джерелі; додатковий, але не менш важливий контекст – зв'язки зі старослов'янізмами та церковнослов'янізмами, оскільки останні в попередніх століттях функціонування в українській мові, виражали аналогічні чи подібні поняття, а також ідентичні зв'язки безпосередньо у старослов'янській та церковнослов'янській мовах як джерелі запозичень в українську мову XI – XIV ст. Запозичення проникали в мовлення українців і ставали невід'ємним елементом щоденного спілкування.

Писемні пам'ятки періоду XVII ст. найточніше відтворюють тогочасну систему мови, тому на їхній основі можна робити узагальнення і висновки стосовно усієї (усної та писемної) системи. Зважаючи на контекст культури, парадигматичні зв'язки слова у різних релігійних системах (православній, католицькій та протестантській), можна тлумачити як його цілісну парадигму, адже ширшим контекстом для текстів є єдине християнське віровчення.

1.2. Лінгвістична проблематика вивчення полонізмів у староукраїнській мові

Мовознавці постійно цікавилися темою запозичень. Подібні дослідження дають змогу відслідкувати історію вживання окремих шарів лексики на відповідному хронологічному зрізі, окреслити склад лексем та їх семантику, встановити системні зв'язки в межах тематичної чи лексико-семантичної групи, а також – в межах різних тематичних груп (напр.: використання термінів з однієї терміносистеми в іншій зі зміною їх значення), означити джерела поповнення відповідних груп лексики, можливості сполучуваності новоутворених слів та їх співіснування із вже відомими лексемами, простежити подальшу долю лексем і охарактеризувати ступінь їх семантичної еволюції. Навіть якщо основною метою наукової праці є опис запозиченої лексики відповідної тематичної групи, дослідник не може оминати історичного аспекту, оскільки запозичення є складовою динаміки українського лексикону. Тому значна частина досліджень староукраїнської лексики сконцентована на висвітленні питання іншомовних впливів та їх значення для розвитку української мови на різних етапах її формування.

Важливе місце серед подібних праць відведено різностороннім дослідженням про вплив польської мови на східнослов'янські (українську, російську, білоруську) і навпаки. Значний доробок мають українські та польські мовознавці у висвітленні проблеми українсько-польських впливів та їх ролі на розвиток обох мов.

Мовні зв'язки двох слов'янських народів у діяchronії дослідив І. Первольф; лексичні полонізми староукраїнської ділової писемності стали об'єктом праць Л. Гумецької, В. Титаренко, І. Царалунги та різножанрових пам'яток – В. Аніченко, С. Гриценко, Л. Гонтарук; польська мова XVI–XVII як джерело та посередник запозичень в українську мову є науковим колом діяльності В. Русанівського, Д. Костюк; старопольські запозичення в українській мові дослідив С. Урбанчик; полонізми в українській мові дослідили Н. Романова, Д. Будняк, семантичні зміни польських запозичень в українській мові XVI–XVII ст. та сучасній українській мові охарактеризувала

А. Свашенко. Також взаємодія польського та українського народів була предметом наукових розвідок І. Білодіда, Й. Дзензелівського, І. Зілінського, І. Ліпкевича, І. Огієнка, О. Сербенської, Ю. Шевельова, В. Вітковського, А. Заремби, С. Кохмана, М. Лесіва, Т. Лер-Сплавінського, А. Фаловського та ін.

У цілому, за оцінкою Н. Романової «проблема польсько-українських мовних зв'язків виявилася розпорошеною на окремі часткові теми і, по суті, не набула узагальненого висвітлення». На сьогодні все ще актуальна потреба створення всебічного дослідження про польський вплив на українську мову.

П. Г. Житецький наголосив, що з XVI–XVII ст. «бере свій початок значна частина полонізмів у книжній українській мові, від яких не вільні були українські письменники не тільки за часів польського державного режиму, але навіть і тоді, коли цей режим відійшов уже у вічність. Є деяка польська домішка і в самій народній українській мові» [14, с. 51]. Українські писемні пам'ятки зазначеного періоду фіксують сліди потужного впливу польської мови. Більш відчутний він в діловій і полемічній літературі, менш – у релігійно-культурній і художній. Польським впливом охоплена як лексика виробничо-професійна, суспільно-економічна, суспільно-політична, адміністративно-юридична, так і церковно-культурна й побутова.

М. Л. Худаш під час опрацювання ділової документації Львівського Ставропігійського братства кін. XVI – поч. XVII ст., висловився, що полонізми в загальній кількості словесних знаків пам'яток того часу даного жанру займають близько 15–17%. Цей вплив дослідники кваліфікують як «більш зовнішній, ніж внутрішній, органічний», так як він більшою мірою стосувався лексичного складу, майже не або мало зачепивши її граматичну будову; він торкнувся тих лексичних груп, де українська мова або не мала своїх знаків вираження, або мала в недостатній кількості, яких не вистачало для передачі нових понять або їх відтінків.

Інтенсивність мовних запозичень, зокрема західнослов'янських елементів у лексиці, в основному полонізмів і запозичень з інших мов через польське посередництво, як підкреслював Ю. Шевельов, «звичайно призводить до великого числа мовних позичень, особливо в лексиці, але не до цілковитого відходу від своєї мови» [50, с. 462–463]. Потрібно розмежовувати, що «польські запозичення були радше даниною часу, аніж свідчили про бідність староукраїнської мови, вони стали прикрасою мови і доказом знання письменником тогочасної навчальної літератури.

Об'єктом дослідження В. М. Мойсієнка стали «Акти Житомирського гродського уряду» за 1590 р. та за 1635 р. й мова Житомирського рукописного кодексу XVIII ст. Науковець підкреслив активне використання писарями запозичень з польської мови, що було характерним з огляду на фактичну двомовність ведення актових книг. Автор простежив у пам'ятці значний польський вплив на різних рівнях мовної системи, приділив увагу дослідженню фраз і виразів з польської мови, властивих тогочасному діловодству, при записі писарями справ. В. Мойсієнко зазначає, що полонізми активно проникають в актові книги з початку XVII століття. У пам'ятках присутні латинізми, які потрапили через посередництво польської мови, а також запозичення з інших германських, грецької, чеської, тюркських мов. Лінгвіст вважає, що тогочасні писарі свідомо й несвідомо вводили польські слова в українськомовні тексти, так як ця мова для них була цілком доступною. На прикладі творчості Дем'яна Наливайка, дослідник відзначає велику кількість полонізмів та запозичених через польську мову європеїзмів. В. Мойсієнко зауважує також про наявність поодиноких глос. Таким чином писар тлумачить незрозумілі на його думку слова за допомогою не місцевого українського відповідника, а польського. Загалом, науковець значив статус польської мови як рідної для багатьох українців, прирівняв її до «простої», в тому значенні, що вона є зрозумілою читачеві.

М. Мозер писав, що польська мова, яка сама лише з другої половини XVI ст. стала потужною ранньомодерною слов'янською літературною мовою та якою вчені русини зазвичай володіли не гірше від самих поляків була взірцем під час процесу становлення староукраїнської мови. Вплив був таким сильним, що „прототипічна проста руська мова”, яка була в ужитку приблизно між 1570-х та 1670-х роками, відрізнялася від польської фонетикою, морфологією та лексикою й орфографією. Водночас словниковий запас прототипічних простомовних текстів був майже зовсім тотожним з польською, разом з тим вживалася велика кількість польських лексичних запозичень. Синтаксис фактично збігався з польським зразком, це саме стосується службових слів, серед яких також трапилося багато запозичень із польської мови.

Грунтовними є праці С. Гриценко присвячені динаміці мовної системи та аналізу польських запозичень в українських писемних пам'ятках XVI–XVII ст. Вона стверджує, що взаємодія будь-якої мови з іншими є важливим чинником розвитку мови на різних етапах її історії. Дослідниця орієнтувалася на семантичну (ЛСГ) та тематичну (ЛТГ) класифікації запозичень, що впливають на структуру мови. С. Гриценко наводить деякі статистичні дані, які були створенні під час опрацювання багатьох староукраїнських текстів, вивчає іншомовні слова, що увійшли в українську мову через посередництво польської. Серед таких переважають латинізми та германізми. У працях описується процес входження запозиченого слова до мови-реципієнта, дослідниця наводить чималу кількість прикладів. Авторка на конкретних пам'ятках демонструє ідеографічну різноплановість польськомовних запозичень.

В. М. Титаренко дослідила мовні особливості староукраїнської перекладної літератури на прикладі вироку Сигізмунда III, окремо комплексно описала побутову лексику польського походження в текстах ділового стилю, на матеріалі яких також визначила критерії дослідження запозичених слів. За

її твердженням полонізми переважають у суспільно-політичній та соціально-економічній лексиці, цим і зумовлений вибір для аналізу пам'яток ділового стилю. Порівнюючи досліджені лексеми із сучасною українською мовою, дослідниця заявляє, що в широкому вжитку функціонує лише незначна їх кількість. Декілька польських запозичень у ділянці побуту свідчить про те, що в досліджуваній період матеріальні культури поляків та українців не мали багато відмінностей. Одночасно суспільно-політичне становище у XVII ст. призвело до польсько-української інтерференції, внаслідок якої з'явилися польські дублетні форми, проте така взаємодія не мала далекоглядного характеру. Серед основних критеріїв виділення запозичень є зовнішні, граматичні ознаки, які не властиві мові-реципієнту. Водночас у значній частині слів іншомовного походження в результаті адаптації, формальні елементи двох мов злилися, тому такі слова на фонетичному та морфологічному рівнях нічим не відрізняються від власне українських. Опрацювавши безліч різних критеріїв, найбільш інформативним виявляється комплексний підхід із врахуванням якомога більшої кількості різновекторних параметрів. У розмежуванні полонізмів найефективнішим є історичне та етимологічне джерело, тож досліджувати їх потрібно в контексті всієї історії української мови. Аналізуючи вирок Сигізмунда III, В. Титаренко демонструє як тенденцію до збереження архаїчних мовних рис, характерних для тогочасного письма, так і тенденцію до використання живомовних елементів. Текст насичений іншомовними словами, перш за все полонізмами, що спричинено перекладним характером документа та тогочасною мовною ситуацією. Але не можна точно стверджувати, наскільки перекладний текст був залежний від польського прототипу.

Польські запозичення у дослідженні О. Лазаренко базувалися на творчій спадщині архієпископа Чернігівського та Новгород-Сіверського Лазаря Барановича. Польську мову епіграм і фрашок волинського шляхтича, поета і громадського діяча XVII ст. Данила Братковського також вивчала

О. Лазаренко. Дослідниця встановила, що в результаті польсько-українських мовних контактів поза етнічними межами Речі Посполитої, а саме на українських теренах, виникнув особливий варіант польської мови – так званий периферійний діалект (*polszczyzna kresowa*), яким послуговувалися як польські переселенці, так і представники українського суспільства. Було виявлено й охарактеризовано найважливіші фонетичні, морфологічні, лексичні та стилістичні риси польської мови, що функціонувала в Україні в зазначений період. Зокрема, О. Лазаренко наголосила на тих особливостях, які виникли під впливом української мови, що була рідною для Лазаря Барановича, і що не могло не позначитися в його польськомовних творах. Авторка здійснила порівняльний аналіз із іншими діалектами польської мови, що лягли пізніше в основу сучасної польської літературної мови. Дослідниця вкотре підтвердила, що найяскравіше і найповніше демонструє результати польсько-українських мовних контактів лексичний мовний рівень. Окреслила статус староукраїнської мови як офіційно ділової, мови літописів, художньої літератури, що мала престижне становище також на білоруських і литовських землях, приналежних до Речі Посполитої.

І. Царалунга активно досліджує польські запозичення в пам'ятках ділового стилю, зокрема у Вижвівській актовій книзі. Вона вважає, що оскільки слов'янська, чи так звана “руська”, мова набула офіційного статусу державної на українських теренах, то виникла термінова потреба виробляти в канцеляріях актову мову, в якій народні елементи перепліталися з іноземними, частково книжними, давньоболгарськими, або ж живими елементами польської мови. Наявність полонізмів в українськомовних текстах дослідниця мотивує близькістю територій і двомовністю актових книг – руською і польською мовами, що невідворотно ставало причиною взаємовпливів. Лексичні полонізми Вижвівської городської книги авторка розділяє на п'ять тематичних груп. Вплив польської мови проявляється у назвах осіб за різними ознаками, абстрактних поняттях, назвах будівель, предметів побуту, майна,

назвах різноманітних ознак, властивостей, характеристик, лексемах на означення дій, процесів. І. Царалунга вказує також на варіативність мовних елементів різних рівнів за одночасного функціонування питомих українських відповідників.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ I

Більшість дослідників вказували на те, що українсько-польські мовні контакти зародилися ще далеко до того, як ці дві держави об'єдналися. Вплив польської мови був особливо сильним у XVII столітті як природний наслідок історичних та політичних умов того періоду. Політичний союз, особливо після Люблінської унії 1569 р., сприяв зближенню культур. Публічні та приватні контакти призвели до проникнення численних полонізмів як у лексичну, так і в граматичну систему староукраїнської мови. Ще не повністю сформована руська мова поступилися місцем польській, яка стала популярною в повсякденному житті. Це мало позитивні сторони (збагачення української мовної системи), але в кінцевому рахунку фатальні наслідки: незабаром після укладення унії польська взяла на себе функцію офіційної мови, що призвело до звуження функціональної сфери української.

Полонізми найчастіше зустрічалися в пам'ятках ділового стилю, зокрема в актових книгах. Значну роль відіграла польська мова, як мова-посередниця при входженні до української мови германізмів, латинізмів, грецизмів та ін.

Хоч і на сьогоднішній день уже є чимало досліджень, присвячених аналізу запозичень з польської мови в староукраїнських текстах, проте ця тема є все ще актуальною і потребує комплексного й різноаспектного вивчення. Дослідники історії української мови ще працюють над створенням монографічних праць різного типу, присвячених вивченню історії різних структурних рівнів нашої мови. Такі праці мають здійснюватися при якнайширшому залученні писаних пам'яток різних стилів і жанрів. Цінним

буде дослідження узагальнюючого характеру про тенденції розвитку староукраїнського лексикону, в якому висвітлюватиметься іншомовний вплив та форми протидії йому питомої лексики.

РОЗДІЛ 2. ПОЛЬСЬКІ МОВНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ У СТАРОУКРАЇНСЬКИХ ТЕКСТАХ (НА МАТЕРІАЛІ ВИЖВІВСЬКОЇ АКТОВОЇ КНИГИ)

2.1. Теоретичні дослідження про Вишківську актову книгу

Наприкінці XVI – на початку XVII столітті в історії української мови активно розвивався офіційно-діловий стиль. Вагомий внесок належить тогочасним місцевим канцеляріям, в яких створювалася значна кількість гродських, ратушних, земських актових книг: Житомирська, Лохвицька, Луцька, Овруцька, Стародубська та ін. Зважаючи на те, що слов'янська, чи названа «руська» мова набула офіційного статусу державної на українських теренах, постала термінова необхідність виробляти «в канцеляріях актову мову: тут народні елементи спліталися з чужоземними, почасти книжними, давньоболгарськими, почасти живими елементами польської мови» [48, с. 225].

Особливості конкретних функціональних стилів, а також лексичні, фонетичні та граматичні риси староукраїнської мови в цілому є основою досліджень пам'яток ділової літератури XVI–початку XVII ст. Цікавою для аналізу з цього погляду є Вишківська актова книга, створена на початку XVII ст. у селі Вишківа, що на північному заході Волині.

Містечко із замком та церквою 1508 р. заклали князі Януш і Василь Сангушки, що згодом стало волосним центром. Вишківа мала дуже вигідне географічне розташування, адже саме через це місто проходив торговий шлях з Володимира на Берестя – так звана «Вітовтова дорога», транспортний коридор через Полісся. 1548 р. Вишківа отримала привілеї Магдебурзького права; розширювались повноваження міського самоврядування.

Вишківська актова книга охоплює в собі справи, що розглядалися вишківським урядом у 1599–1661 рр. За змістом це в основному акти купівлі–

продажу нерухомості містян, а також справи пов'язані з заповіданням, даруванням чи обміном майна. Документи переважно писані українською мовою і лише поодинокі – польською.

Ця важлива рукописна пам'ятка практично і не була об'єктом лінгвістичних студій. Очевидно, що для живомовних елементів книги характерні такі ж риси, як і для північноукраїнського діалекту української мови. Більшою мірою зміни словникового складу діалектних груп відбуваються завдяки збагаченню їх запозиченнями з інших мов, найчастіше з сусідніх, особливо це стосується говорів на пограниччі мовної території. Суспільно-політичні умови, в яких на той час перебувала північно-західна частина українських земель, сприяли встановленню різносторонніх щодо сфери використання зв'язків української мови з іншими мовами: польською, білоруською, чеською, німецькою.

Староукраїнська мова активно збагачувалася запозиченими з інших мов словами, зокрема, полонізмами. Це зумовлено, передовсім, близькістю територій і фактичною двомовністю актових книг – руською і польською мовами, що неминуче призводило до взаємовпливів. За твердженням В. Мойсієнка в описі Житомирських актових книг кінця XVI–початку XVII ст., «слова західноєвропейських мов (переважно латинізми, полонізми та германізми) настільки органічно впліталися в систему тодішньої староукраїнської літературної мови, що, треба думати, їх уживали у повсякденні не лише писарі та шляхта» [1, с. 18].

Тексти Вижвівської актової книги мають яскраво виражений вплив польської мови. Він відчувається у різних лексико-тематичних групах слів, особливо в абстрактних поняттях, назвах будівель, побуту, властивостей, позначенні дій чи процесів тощо. Староукраїнські тексти Книги містять як власне полонізми, так і слова з захіноєвропейських мов, які потрапили через посередництво польської мови. Така популярність зумовлена особливостями мовлення жителів північно-західних земель України XVII ст. Доволі часто

паралельно вживаються полонізми й українські відповідники. Це все сприяло формуванню певного соціально і територіально зумовленого середовища й розширювало виражальні можливості староукраїнської мови.

2.2. Польські лексичні впливи у Вижвівській актовій книзі

Лексичні полонізми У Вижвівській актовій книжці можна умовно виділити декілька тематичних груп вживання лексичних полонізмів:

1. Назви осіб за різними ознаками:

– родинні зв'язки: **на бывшихъ мал*жонъковъ, давшемү дочкү свою за малжонкү** – від пол. małżonka, małżonek.

При цьому паралельно використовується в даному документі й український відповідник: **жоне и потомком его, мужа мого; матци его Зиновии продали, штдаліаючи штца маткү;**

– інші назви осіб: **мужа мого небожчика** – від пол. nieboszczyk – «покійник, померлий»;

просила добрых панов, панъ богъ – від пол. pan.

У староукраїнських текстах Вижвівської книги є також лексеми, які можна віднести до цієї ж групи, що запозичені через польську мову з інших європейських мов, наприклад:

аренъдари вижевски, ст.укр. арендаръ – «той, хто орендує земельні угіддя, маєтності; шинкар, корчмар», (пол. arendarz, через польську мову слово запозичене із середньолатинської, arrendāre – «орендувати, наймати»);

панове бурмистре подписали, ст.укр. бурмистръ – «виборний голова міського самоврядування за Магдебурзьким правом; особа, яка має вищий духовний чин або займає керівну урядову посаду», (старопол. burmistrz, середньовісхньонімецьк. Burgermeister);

швакрови нашомү – очевидно, через пол. szwagier з нім. Schwager.

2. Назви абстрактних понять:

сестра моја вырокъ учинила, із пол. *wyrok* – «рішення, ухвала»;

личбы полское – пол. *liszba*;

вѣры и певности, від пол. *rewny*;

половица морка, ст.укр. *половица* – «половина; середина», – пол. *połowica*;

урядъ видит самую слүшьност, від пол. *sluszny* – «правильний».

3. Назви фізичних і матеріальних об'єктів – будівель, предметів побуту, майна:

мнѣ правом належачоє быдло, від старопол. *bydło* – «свійські тварини»;

купно свое власное, від пол. *kupno* – «покупка, купівля»;

на котором стодола стонт, давнє запозичення з пол. мови *stodoła* – «клуня, стодола».

Як і попередня, ця група також засвідчує лексеми, що потрапили до української мови через посередництво польської мови з інших:

будунокъ с тим всѣмъ, зо вшелаким будинком, будинок – з пол. *budynek*, що виводиться від середньовісньонімецького *buding* «будування»; тут же у пам'ятці вживаються синонімічні лексеми: *дом мои власнии*, до будованія *избы*;

за певнү сүмү грошен, гріш – «півкопійки; гроші», від пол. *grosz* з чеської чи давньовісньонімецької мови;

за певнүю сүмү монеты полское, через посередництво пол. *moneta* – «гроші, грошовий знак» – з лат. *monēta* «монета, гроші, чекан; монетний двір»;

продали плаць свои , до плецов ўлицы Борзовнен, від пол. plac з новонаверхньонімецьк. Platz – «місце; площа», що виводиться з лат. plattea – «місце, простір, вулиця»;

до скрынки мѣсцькоє , через пол. мову skrzynia від середньонаверхньонімецьк. scrini – «шафа»;

фолъваркови Іаръмола Коречка , через пол. folwark від середньонаверхньонімецьк. vorwërk – «приміська садиба, маєтність».

4. Назви різних ознак, властивостей, характеристик:

продал полпліація правом вѣчнстѣм до книг вѣчнстѣхъ, від пол. wieczysty – «віковичний; повсякчасний; довічний; остаточний»;

вѣрыгодъныхъ, від пол. wiarygodny «гідний віри»

продал крѣнътѣ свои властныи , від пол. własny «той, що перебуває у володінні»;

из бѣдованем вшелаким, на вшеліакихъ косподарствахъ своихъ, зо вшелакими пожитками, старопол. wszelaki – «різноманітний, всякий; будь-який; кожний; жодний»;

по крѣнътѣ замковыи, ѡгородъ замковыи, від пол. zamek, що є семантичною калькою середньонаверхньонімецьк. slōV;

ѡтдаліаючи ближнихъ крѣвныхъ своихъ, всѣхъ покрѣвныхъ своихъ, від пол. krewny – «споріднений; родич»;

за певнѣю и готовѣю сѣмѣ пѣнпазен, від пол. pewny надійний; же єст слѣшныи, від пол. słuszny – «правильний».

5. Лексеми на означення дій, процесів:

запис касовати або нарѣшити, через пол. kasacja – «відміна» від франц. cassation;

СТВЕРДИЛЪ И УМОЦНИЛ, від пол. moc – «сила»;

ФІРОВАЛИ МИ, тобто офірували – «жертвували», що пох. від пол. ofiara «жертва»;

ШАПОВАТИ, ШАФОВАТИ, від пол. szafować з нім. Schaffen.

Зазнали впливу польської мови і власні назви пам'ятки, зокрема топоніми: гелонім – **ПО БОЛОТО ВЦОПЕЦЬНОЕ**, мікротопонім – **ПО УЛОЧКУ ПАРКАНОВУЮ**, від пол. parkan, із середньовісньонімецьк. parkân, а також антропоніми – **ІЗ ЖОНОЮ СВОЕЮ МАРУШЬКОЮ** і дублетна форма – **ІЗ ЖОНОЮ СВОЕЮ МАРЕЮ**; **ШТ МЕЖ ВОИЦЕХА ЩАСНОВИЧА**, від пол. Wojciech;

РАДКОМ ГЛУСАРОВИЧЕМ, від пол. ślusarz з нововісньонімецьк. Schlosser;

ШТЕПАНА ЛЕСНИЧОГО, ШТЕПАНОВИ ВШОЛКОВСКОМУ, у тому ж документі зафіксований український варіант імені – **СТЕПАНЬ**; **АНДРHEМ ЮЗКОВИЧЕМ** – антропонім **ЮЗЬКО** від пол. Jozef.

Вплив польської мовної системи також присутній у таких словоформах: **ВЫШЕН ПОЛОЖОНО В ЗАПИСЕ, ПРИНУЖОНЫМИ, ВЫШ НАЗНАЧОНЫМ, ПОЛПЛАЦА ПРЕРЕЧОНАГА, БРАТУ СВОЕМУ РОЖОНОМУ, ПАНЪ УРОДЖОНЫИ, І ВОДНОЧАС БРАТА СВОГО РОЖЕНОГО, НЕ БЫЛ ПОРУШОНЫИ, НЕ БУДУЧИ НИ ШТКОГО ПРИМУШОНЫМИ, ЗА ЗЛОТЫХ ДЕСІАТ; ПІАТ ЗОЛОТЫХЪ, З ДРУГОИ СТОРОНЫ, НА ШБЕ СТОРОНЕ** (в наступному документі), також трапляється власне український варіант – **З ДРУГОЕ СТОРОНЫ**; **ВРІАДОМ МАСКИМ І ДУБЛЕТНІ ФОРМИ А УРЯДОМЪ МЕСКИМЪ, ШТЪ МЕДЗИ МЪСЦЪКОН, ПЕЧАТИ МЪСТЦЪКОН; СІАНОЖІАТЪ**, питомі українські варіанти – **ЗО ВСЪМИ СІНОЖАТМИ, СЕНОЖАТ; МАРЦА, МАРЦІА**, і дублетна форма – **МИС МАРТА; ЧВЕРЦЪ ПЛЕЦА**; у тому ж документі – **ЧВЕРТЪЮ ПЛЕЦА; ЗА ПЕЛНЪ СЪМУ**, інший варіант – **ЗА ПЕВНУ СЪМУ**; **КОНЧЕСЕ ПОЧЕНАСЕ**, – українська форма – **КОНЪЧИТСІА ПО СТИНУ**.

За частиномовною належністю можна виокремити іменники, прикметники, дієслівні форми, а також:

– прислівники: **ѡт мала до веліа** , старопол. **ѡієа Δ багато, а тєраз** , **тє раз нашємѹ** ; **а тодма того жебы не был порѹшонин** ; **тєды оставѹєм** , **тєдыс мы згодиансе**; **міановистє, міановитє, меновитє**; **ѡчєвистє** , **ѡчєвисто**;

– прийменники: **прєз дорогѹ**; **прєдѹ нами**; **ведѹлє**, старопол. **ѡєдє Δ біля**, **близько, відповідно до, стосовно чого**; **ведѹлѹгѹ**, старопол. **ѡєдѹѹє Δ відповідно до, згідно з чим, на підставі чого**; **за, порѹч, поряд**; **через що**;

– сполучники: **алѹбо огородѹ** , старопол. **до або, чи**; **жебы не был**, старопол. **ѹєѹ що, щоб, якщо б**.

Наведені приклади зі староукраїнських текстів Вижвівської гродської книги доводять значний вплив польської мови у них.

Так як Вижвівська актова книга є яскравий зразок офіційно-ділового стилю, то містить багато специфічних найменувань професійної лексики зі сфери судочинства, юриспруденції тощо. До номінативів, пов'язаних із правовою сферою, адміністративним управлінням, можна віднести: **владност**, **згода**, **прєшѹкody**, **трѹдѹностѹ**, **ѹгода**.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ II

Вижвівська актова книга XVII ст. – важлива пам'ятка канцелярського стилю староукраїнської мови.

Загалом, у багатьох староукраїнських текстах, як ділового, так і полемічного чи інших стилів часто простежуються однакові лексеми, запозичені з польської мови, або ті, які потрапили до української через польське посередництво з інших західноєвропейських мов. Це свідчить про високу популярність полонізмів у староукраїнських текстах кінця XVI –

XVII ст. Вижвівська актова книга вмістила в себе давні стандарти ділового письма й нові графіко-орфографічні елементи, відобразила тогочасний писемний узус і місцеве народне мовлення.

РОЗДІЛ 3. ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛЬСЬКИХ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У ТЕКСТАХ XVII СТ.

3.1. Лексичні особливості полонізмів в староукраїнських текстах кінця XVI ст.

Писемні пам'ятки, зокрема XVI – XVII ст., репрезентують багатство лексичного складу як питомих, так і запозичених слів. Полонізми присутні практично у всіх текстах, тому важко зупинитися на якомусь конкретному прикладі. Однак більшість польських запозичень вживаються в текстах ділового й полемічного стилю XVI–XVII ст. Цікавим для аналізу є «Отпис» Клірика Острозького (оригінальна назва – “W(т)писъ на листъ, в возѣ велевного, w(т)ца ипатіа володиме(р)ского і верестейского еп(с̄)па. до гасне wсвецоного кнжати косте(н)тина, wстро(з)ского, воеводы киевского... Черє(з) wдного наменшого клирика, цркви wстро(з)скои”). Цей твір – перша відповідь на лист Іпатія Потію до князя Костянтина Острозького щодо полеміки, спричиненої унією 1596 р.

Пам'ятка засвідчує високий розвиток культурно-освітньої діяльності, книгодрукування серед острозьких книжників кінця XVI ст. Цей лист був написаний в Острозькій школі. На сьогодні оригінал 1598 р. знаходиться у Відділі стародруків і рідкісних видань Інституту книгознавства Центральної наукової бібліотеки НАН України імені В. І. Вернадського.

Точно не відомо кому ж саме належить авторство «Отпису», написаного під псевдонімом Клірика Острозького. За різноманітними гіпотезами це може бути клірик Гаврило Дорофійович, острозький священник і проповідник Ігнатій, Іван Борецький, острозький пресвітер Василь Суразький, або Христофор Філалет. Імовірним автором пам'ятки також є Мелетій (Максим) Смотрицький, син Герасима Смотрицького. Однак вся інформація повністю не доведена, тому при аналізі лексичних особливостей тексту на варто брати за основу особистий фактор. При дослідженні полонізмів

враховано більшою мірою територіальну приналежність пам'ятки, час написання та міждержавні мовні контакти. Певним чином важливим аспектом є освіченість автора і його оточення, що впливає з місця створення пам'ятки (Острозька школа) та зв'язки з князем Василем-Костянтином Острозьким.

Лексикон «Отпису» розкриває специфіку «простої мови», якою була написана пам'ятка. Текст репрезентує характерні на той час особливості згідно з латинсько-польськими моделями, це доказує, що польські запозичення становлять вагому частку в лексиконі пам'ятки. Властивості словникового складу «Отпису» Клірика Острозького проявляються в значній кількості глос порівняно з іншими полемічними творами кінця XVI ст. Вони, на думку автора, розкривають значення слів, що є важливими для вираження основної думки й спрямованості тексту, наголошенні аргументів у полеміці.

Зважаючи на параметри відбору мовних одиниць з інших мов, усталеним є визначення О. Ткаченка: «Полонізм (від середньолатинського *Polonia* – Польща) – різновид запозичення: слово, його окреме значення, вислів тощо, запозичені з польської мови або утворені за її зразком» [43, с. 466]. Вагомою проблемою теорії запозичень є критерії вияву слів іншомовного походження. В українській лінгвістиці досі не існує загальноприйнятої класифікації вибору чужомовних слів. Найбільш достовірними є такі показники запозиченості:

- зовнішня оболонка слова (наприклад, невластиве мові-реципієнту поєднання звуків: **моцы, за(ц)ныхъ**);
- виразні іншомовні словотворчі форманти (наприклад, суфікс **-ца; -це: заводца, далеце**);
- історія слова, його зв'язок з дійсністю (**залецает(ъ)**) [48, с. 26].

В основі аналізованого тексту є одночасне функціонування полонізмів і церковнослов'янізмів, що становлять мовний узус «простої мови». Для

досліджуваної пам'ятки характерне широке використання польських мовних вкраплень, а саме слів, словосполучень, зрідка – цілих фраз.

Жанрова специфіка «Отпису» впливає на різну інтенсивність уживання окремих запозичень. Деякі лексеми вживаються поодинокі, такими є полонізми **попѣдливоствю** (л. 13) 'розгубленістю', **авовѣмъ**, (л. 22) 'бо', **рыхло** (л. 40) 'швидко', **намнѣй**, (л. 56) 'найменш', **оу жолнѣра(х)**, (л. 47) 'в жовнірах, воїнах'. Чимало запозичень засвідчені в тексті багаторазово: **латвостъ** (л. 3), **латвий**, (л. 10), **латвѣйшаа**, (л. 28), 'легкість, легкий, легша', **ведле**, (л. 6, 7, 20, 21, 23, 25, 40, 47, 55) 'відповідно до', **през(ъ)** (л. 11, 19, 60) 'через, протягом', **за(ц)ныхъ**, (л. 31) (**за(ц)ными**, (л. 32)) 'знатних, знатними', **вєсполъ**, (л. 13, 34, 38), **вєспо(л)**, (л. 52, 55) 'разом', **залецаєт(ъ)** (л. 50) (**залецаєшъ**, (л. 8), **залецанью**, (л. 1, 3), **залецилъ** (л. 26)) 'пропонувати, заявляти', **вовѣмъ**, (л. 61) (**вовѣ(м)**, (л. 22, 27)) 'бо, оскільки'.

Досить складною є проблема встановлення часу проникнення запозичення в конкретну мову. Іноді вдається прослідкувати, в якому джерелі вперше зафіксована та чи інша лексема. Проте це все одно точно на вказує на конкретний період та час входження запозичення в мову-реципієнт, адже до писемної фіксації слово могло вже тривалий термін функціонувати в усно-розмовній мові або в пам'ятках, що не мали значного поширення, тому не були об'єктом лексикографічного опрацювання. Також лексема могла бути «авторським» запозиченням і вказувала лише на його освіченість. Це все дає можливість стверджувати, що не всі запозичення, зафіксовані в «Отписі» Клірика Острозького, з'явилися та почали активно використовуватись у кінці XVI – XVII ст. Наприклад, слово 'жебрак', ('жебракувати, жебрати') увійшло в активний ужиток аж у XVIII ст., проте воно зафіксоване в досліджуваному тексті (**жебракъ**, (л. 4)). В українських грамотах XIV–XV ст. засвідчені такі лексичні полонізми, як 'велможний' (**велможны(х)**, (л. 31)), 'волность' (**волнаа**, **волно**, **волностей**, **волносттами**, **вол(ъ)ности**, (л. 58, 37,

18, 46)), 'визнанье' (ВЫЗНАВАЕМЪ, ВЫЗНАВАЕ(М), ВЫЗНАН(Ъ)А, (л. 40, 56)), 'личба' (ЛИЧБЫ, ЛИЧБѢ, (л. 6, 42, 45, 19, 58)), 'пань' (ПАНА, ПАНЕНЕ(К), ПАНЕ(Н)СТВА, ПАНІЙ, ПАННАМИ, ПАН(Н)У, ПАН(Ъ)СТВА, ПА(Н)СТВА, ПАН(Ъ)СТВУ, ПАН(Ъ)СТВЪ, (л. 25, 32, 31, 22, 57, 53, 46, 30, 16)). Натомість слова 'плохий' (ПЛОХУЮ, (л. 5)), 'барзо' (дуже) (БАРЗО, (л. 39, 40)), 'збудований' (ЗБУДОВАНИЙ, (л. 57), ЗБОУДАЙМО, (л. 13), БУДОВАН(Ъ)А, (л. 9), БУДОВАНЬЕ, (л. 3), БУДОУЕ(М), (л. 38)) та багато інших є давніми запозиченнями з польської мови і вживаються дотепер, деякі в діалектах.

У другій половині XVI ст. відбувся розвиток функціональних стилів польської мови, зумовлений впливом Реформації, що посилювало функції польської мови як літературної. Богослужбові тексти, писані польською мовою того часу, часто ставали зразками для українських культурно-освітніх діячів. Очевидно, що досліджувана пам'ятка містить багато полонізмів, які активно використовувалися саме в кінці XVI – XVII ст.

Речення **Авраамъ бовѣ(м) толко охотѹ на росказанье вѣее оучинилъ, а самого скоуткѹ нѣ, не офѣровалъ ісаака сѣа своего, толко хотѣлъ, але не вчинилъ** (л. 22) містить полонізм **офѣровалъ**, що походить від польського дієслова 'ofiarować' та має значення 'пропонувати, жертвувати' (Вг., с. 375). В «Отписі» ця лексема також зустрічається у варіанті **офѣровникѡмъ, офѣръ**, (л. 17, 16).

Поширеним на той час було запозичення 'зацний', в тексті **зацности** (л. 47), **зацныхъ** (л. 31). Вживається у реченні **власне тако долгій покой оу жолнѣра(х) чинить гнюсность, впроважено в косте(л) вѣій свѣта того зацности, впроважено достон(н)ства, впроважено ге(р)вы, впроважено триоумфы, впроважено надоутости, впроважено боутѹ, впроважено пыхѹ** (л. 47). Цей прикметник має польський відповідник 'zasty', що у Словнику староукраїнської мови закріплений зі значенням: аристократичного, шляхетського походження; благородний, шляхетний.

Проте це речення є цікаве не тільки завдяки цьому слові, як можна побачити, у ньому міститься ще декілька іншомовних лексем.

Власне (л. 3, 15, 44, 47, 56, 58) (**вла(с)наа** (л. 16)) – запозичення з польської мови, згідно з Етимологічним словником української мови (т. 1) ‘*własny, własność*’ постали, можливо, під впливом чеського ‘*vlastní*’ «власний» (букв. «той, що перебуває під владою (*vlast*), у володінні»), але існує також думка, що польські ‘*własny, własność*’, поряд з ‘*włość, włościanin*’, відповідними до укр. *во́лость*, виникли самостійно, подібно до слів *власть, влада, властивий*’.

Жолнѣра(х) (л. 47) – також належить до полонізмів: ‘*żołnierz < żoldnierz*’, як і ч. ‘*žoldněř*’, слц. ‘*žoldnier*’, походить від свн. ‘*soldencære*’ «найманець, найманий солдат», яке зводиться до фр. ст. ‘*solde*’ «плата» (від назви монети, що походить від лат. (*nummus*) ‘*solidus*’ «тверда (монета)»). В сучасній українській мові ‘*жовнір*’ – історизм, діалектизм.

Костє(л) (л. 47) (**костєла** (л. 45, 47), **ко(с)теле** (л. 55), **костєлови** (л. 56), **костєломъ**, (л. 1, 45), **костєло(м)**, (л. 3), **костєлъ**, (л. 41, 42, 43, 44, 45), **костєл(ъ)** (л. 43), **костє(л)** (л. 43, 47), **костєлы**, (л. 14), **костєлѣ**, (л. 41, 56)) – слово потрапило до української мови з польської ‘*kościół*’ «церква» через посередництво чеської ‘*kostel*’, походить від двн. ‘*kastel*’ «фортеця», яке зводиться до лат. ‘*castellum*’ «укріплене місце, замок», зменш. від ‘*castrum*’ «фортеця, форт» (давніше «відрізаний шматок; табір, земля»), пов’язаного з ‘*castro*’ «відтинаю; каструю». У польській мові слово ‘*kościół*’ з’явилося в XI – XII ст., повністю замінило давнє «церква» («*dawniejszą cerkiew*») у XV ст. В Академічному словнику української мови лексема на сьогодні існує у двох варіантах ‘*костел*’ і ‘*костьол*’.

Гє(р)вы (л. 47) – слово цікаве тим, що воно, очевидно, є похідним утворенням від [гєрбувати] «гребувати, гордувати», яке зазнало семантичного впливу з боку ‘*гєрб*’ зі значенням «емблема роду, міста, країни». В свою чергу,

лексема потрапила до староукраїнської мови завдяки польському посередництву з середньовісньонімецької мови через старочеську. Лексема активно вживається в українській мові з XVI ст. і донині.

Поширенню польських запозичень в українській мові сприяла близька спорідненість цих мов – велика подібність багатьох слів, фразеологізмів, синтаксичних конструкцій. Все це призводило до того, що мовні елементи польського походження могли сприйматися як синоніми українських відповідників. Типовим явищем, що супроводжує процес запозичення є наявність семантичних дублетів у мові-реципієнті. Так, поряд з уже згадуваним полонізмом **барзо**, (л. 39, 40) ‘дуже’ в тексті присутнє питоме старослов’янське слово **вєлми**, (л. 5, 11, 12, 27, 36) з тим же значенням. Можна порівняти, що в першому реченні **Дивоуѡса томоу барзо ѡ(т)че єпископе** та другому **Которю то оубогю а вєлми плохю** лексеми **барзо** та **вєлми** є синонімами та вживаються в приблизно схожих контекстах.

Безперечно, польська мова для української відіграла вагому роль у поширенні лексики з інших мов, насамперед, латинізмів, германізмів тощо. Однак це не єдиний процес у мовній практиці. Навіть якщо б польська мова не мала такого потужного впливу на українських землях, то західноєвропейські традиції все ж би відбилися на українській мові, хай і не так сильно. Лексеми, запозичені через посередництво польської мови з інших, слід відокремлювати від власне полонізмів. Це дозволить показати питому вагу полонізмів у пам’ятках українськомовних пам’ятках та розкриє проблему, які тематичні групи лексики найбільше зазнавали впливу польської мови, а також дасть змогу оцінити її вплив, оскільки більшість латинізмів, германізмів, які функціонували в українській мові XVI–XVII ст. під впливом польської, були притаманні й іншим мовам того часу (чеській, частково російській та ін.). Таке явище пояснюється загальноєвропейськими суспільнополітичними, соціально-економічними процесами.

Деякі з вищезгаданих лексем потрапили до української мови через посередництво польської (жолнѣра(х), костє(л), ге(р)бы). До такого типу запозичень належить також лексема 'пань' (пана (л. 25, 32), панєне(к) (л. 31), панє(н)ства (л. 22), паній (л. 31), паннами (л. 22), пан(н)ѣ, (л. 57), пан(ъ)ства (л. 53), па(н)ства (л. 46), пан(ъ)ствѣ (л. 30), пан(ъ)ствѣ (л. 16)), що є досить поширеною в українських пам'ятках й активно функціонує в текстах з XVI ст. Історія номена пан сягає чеської мови, звідки він і поширився в польській та українській, витісняючи питомі відповідники 'господар, господин'. Підтвердженням цього може бути велика частотність уживання лексеми 'пань' зокрема в аналізованому тексті. Все ж, у тексті присутній питомий еквівалент, але з дещо зміненою семантикою господаръ (л. 10) 'господар'.

Жєбракѣ (л. 4) 'жебрак' – лексема утвердилася в українській мові як запозичення з польської 'zebrać'. Насправді слово походить від чеського 'žebrati', яке пов'язується з ч. ст. škebrati «канючити», звуконаслідувальним утворенням, можливо, контамінованим з двн. sefer «блукач, волоцюга». Польська мова запозичила слово в XV ст., в українську мову ввійшло в кінці XVI ст.

Фѣдова(л) (л. 44) (споріднені – **фоґдаментѣ** (л. 41), **фѣдаментѣ** (л. 56), **фѣдаментъ** (л. 41, 47, 57), **фѣдаме(н)тъ** (л. 41), **фѣдаме(нт)** (л. 41), **фѣдаментѣ** (л. 3)) – запозичене з латинської мови за посередництва польської, лат. 'fundo' «закладаю, засновую» пов'язане з 'fundus' «дно, основа»; п. 'fundować' «класти фундамент». В українській мові почало активно використовуватися з кінця XVI – у XVII ст.

Владѣ (л. 51) 'владзу' – достеменно не відомо з якої мови українська перейняла цю лексему: з польської чи чеської; можливо, з чеської через посередництво польської, увібравши притаманні їй фонетичні риси, п. 'władza (włada), władać', яким відповідають українські форми з повноголосною

основою *волод-*, можна розглядати як чехізми (ч. слц. *vláda* «влада, керівництво, уряд»), але не обов'язково: скоріше всього вони постали на польському ґрунті самостійно з *włodać* (XV ст.).

За дослідженнями багатьох науковців, більшість германізмів запозичена українською мовою через посередництво польської (*костє(л)* (л. 47), *шинькоує* (л. 58), *кшталтѣ* (л. 25) та ін.).

У кінці XVI – першій половині XVII ст. українська мова запозичувала не лише польські слова, а й потенціали даних лексем, які дублювали українську функціональну систему, оскільки полонізми не тільки зберігали тривалий зв'язок із польськими вихідними словами на рівні їхньої семантичної структури, а й перехоплювали в українську систему парадигматику на рівні синонімії чи антонімії. Саме це розкриває характер поведінки запозиченого із близькоспорідненої мови слова за умови домінування мови-реципієнта. Зіставлення часу формування синонімічних зв'язків між запозиченнями із польської мови в мові-джерелі та українській мові дає підстави констатувати швидкий плин процесів аналогії в українській мові, що вказує на тісні контакти цих літературних мов із чіткою спрямованістю. Польська мова впливала не лише на лексичну, а й на усі інші системи української мови. На ґрунті польських моделей були створені також питомі конструкції, що свідчить про високий ступінь засвоєності польських моделей і лексем.

Польські запозичення свідчили не про бідність староукраїнської мови, вони були даниною часу, прикрасою мови і доказом освіченості письменника.

3.2. Лексико-тематичні групи та частиномовний розподіл польських запозичень в староукраїнських пам'ятках

У XVII ст. в Україні розвивалося культурне життя, зростала національна свідомість. Мова вбирала більше народної лексики та фразеології. З'являються нові слова на позначення понять у галузі суспільних

відносин, виробництва, права, мистецтва та ін. Видаються нові лексикографічні праці та граматики, розширюються жанри, в яких церковнослов'янські елементи поєднуються з народною мовою та приймають запозичені слова.

Важливим аспектом дослідження запозичень є створення їх тематичної класифікації, виділення тематичних груп лексики (ТГЛ). Саме через тематичну та семантичну класифікації можна визначити роль іноземних лексем: чи розширюють запозичення понятійну структуру мови, чи лише засоби вираження наявних у мові сформованих раніше понять. Водночас через класифікацію лексики стає можливим моделювання мовної картини світу. Незаперечно найважливішими для з'ясування мовного образу є явища лексичні. У принципах класифікації лексики на тематичні групи, способах встановлення взаємозв'язків між ними відбивається певне уявлення про зовнішній світ. Під час класифікації необхідно виходити не з окремих слів, щоб визначити їх значення, а з понять, які вони найменують.

Польськокомовний вплив простежується у всіх тематичних групах лексики, що було зумовлено тісними різновекторними етнозв'язками та ступенем поширення польської мови на теренах нашої держави в досліджуваній період. Проте в окремих ТГЛ і ЛСГ цей вплив є особливо відчутним, зокрема, серед назв на позначення психічних та емоційних станів людини; назв осіб за професійним спрямуванням чи родом занять; військової лексики і т. д. У цих групах виявлена найбільша кількість полонізмів. Також польські запозичення домінують у суспільно-політичній та соціально-економічній лексиці.

«Отпис» Клірика Острозького – це пам'ятка полемічного стилю, тому очевидно, що в ній відсутні або майже не зустрічаються як питомі, так і запозичені лексеми з юридичної, військової, медичної чи інших сфер, які не є близькими до теми та стилю тексту.

Лексичні полонізми «Отпису» Клірика Острозького можна умовно поділити на декілька тематичних груп. Насамперед, можна виокремити групу суспільної лексики. До неї належить вже згадані лексеми **владзѣ** (л. 51) 'владу', **власне** (л. 3, 15, 44, 47, 56, 58) (**вла(с)наа** (л. 16)) 'власне', **волнаа**, **волно**, **волностей**, **волностами**, **вол(ъ)ности**, (л. 58, 37, 18, 46)) 'вольная', (**вызнаваемъ**, **вызнавае(м)**, **вызнан(ъ)а** (л. 40, 56)) 'визнаний', а також полонізм **звитажают(ъ)** (л. 3) (**звита(ж)ство** (л. 22), **звитаж(ъ)ствѣ** (л. 18), **звытаз(ъ)ства(х)** (л. 16)) 'звитяга', що має синоніми 'перемога, досягнення, успіх'. Польське 'zwyciężyć (zwycięstwo, zwycięzca, zwycięski)' має безпрефіксний відповідник 'wyciężyć', що походить від 'wiciędz', який є спорідненим з українським 'витязь'. До групи також входять такі лексеми, як **працахъ**, (л. 48) (**працѣ** (л. 5), **працы** (л. 4)), **выхваляли** (л. 60) (**выховалъ** (л. 54)), **оунѣа**, (л. 39) (**оунѣю** (л. 39), **оунѣи** (л. 1, 3, 57), **ѣнеа** (л. 30)) і т. п.

Вважаю, доцільно буде виділити в цій ТГЛ підгрупу на позначення суспільних станів та статусу людей. Сюди належить лексема **кроль**, (л. 53) (**кроле(в)** (л. 3, 32, 35), **кroleви** (л. 13), **кroleвскю** (л. 4), **кроле(в)ства** (л. 3), **кroleв(ъ)ство** (л. 47), **кромли** (л. 32), **кро(л)** (л. 54), **кромла** (л. 11)) – утворено від польського 'król', давні форми 'królewac, królować', має значення 'король', 'мати владу, бути при владі'. А також слова **малже(н)ство** (л. 9) 'млюб', що походить від стп. 'małżona', вищезгадані лексеми **жебракѣ** (л. 4) 'жебрак', **пана** (л. 25, 32) 'пан' (**панене(к)** (л. 31), **пане(н)ства** (л. 22), **паній** (л. 31), **паннами** (л. 22), **пан(н)ѣ** (л. 57), **пан(ъ)ства** (л. 53), **па(н)ства** (л. 46), **пан(ъ)ствѣ** (л. 30), **пан(ъ)ствѣ** (л. 16)), **жолнѣра(х)** (л. 47) 'жовнір', **зацности** (л. 47), **зацныхъ** (л. 31) 'шляхетний, знатний' та інші.

Іншу тематичну групу лексики становлять слова на позначення вчинків людей, визначених норм поведінки, етикету, морально-етичні поняття.

Полонізм **досконалыхъ**, (л. 54) походить від п. *doskonały* ‘прекрасний, ідеальний’, як і ч. слц. *dokonalý* ‘довершений’, є префіксальним утворенням від дієслова псл. *konati* ‘закінчити, виконати’. Запозичення **пилне**, (л. 22) (**пилного** (л. 19), **пилностью** (л. 10, 39), **пилный** (л. 10)) ‘пильний’ утворилося з п. ‘*piłny*’ ‘дбайливий, старанний; негайний, терміновий’. Дієслово **оуфаємо** (л. 48) походить від початкової форми ‘*ufać*’, що в перекладі означає: вірити, довіряти, сподіватись, слово не закріплене в сучасних словниках. Польська лексема **зычачи**, (л. 37) (**зычилъ** (л. 38), **зычи(л)** (л. 24), **зычишь** (л. 37)), п. ‘*zyczyć*’ є мазурований варіант літературного *zyczyć* <**zytczyć*, утвореного від *żytek* ‘пожиток, ужиток’, пов’язаного з *żyć* ‘жити’. До групи також належать лексеми **оутрапенью** (л. 46, 48) ‘біда’, **латвостъ** (л. 3) (**латвый** (л. 10), **латвѣйшаа** (л. 28)) ‘легкість, легкий, легша’, **залецаетъ(ъ)**, (л. 50) (**залецаешъ** (л. 8), **залецанью** (л. 1, 3), **залецилъ** (л. 26)) ‘пропонувати, заявляти’, **кардинал(ъ)ства** (л. 58, 59) ‘кардинальство’ (очевидно, через польську мову запозичено з латинської).

Наступну ТГЛ складають назви абстрактних понять: **личбы** (л. 6, 42, 45) (**личбѣ**, (л. 19, 58)) ‘лічба’ – лексема походить з п. *lik* ‘кількість’ (звукові форми з *ли-* можуть бути власними, успадкованими з праслов’янської мови); **певне**, (л. 18, 20, 24, 29) (**певно(м)** (л. 58), **певный** (л. 58), **певны(м)** (л. 13)) ‘певний’ – виникло від п. *rewny*, паралельне до ч. слц. *revný* ‘твердий, міцний; певний’; **слоушне** (л. 31, 35) (**слоушнѣю** (л. 21, 37), **слоушнымъ** (л. 49)) ‘слушний’ – з п. *słuszny* ‘слушний; правильний’ походить від ч. *slušný* ‘пристойний, ввічливий, належний, порядний’; **моцъ**, (л. 4, 16, 45, 49, 51, 52) (**моци** (л. 53), **моцне** (л. 48), **моцно** (л. 63), **моцной** (л. 61), **моцный** (л. 57, 59), **моцнымъ** (л. 60), **моцы** (л. 1, 44), **моцью** (л. 17)) ‘міць’ – давнє запозичення з польської мови п. *tos* ‘сила, міць’.

Ще одна ТГЛ позначає назви об’єктів матеріального світу – будівель, предметів побуту, майна: **мешка(л)** (л. 37) (**мешкали** (л. 13), **мешканью**

(л. 42), **мешканья** (л. 60), **мешкати** (л. 11, 12), **мешкаючимъ**, **мешкаючихъ** (л. 17), **мешкаючого** (л. 20) – загальноприйнятої етимології не має, значення ‘проживати’ в українській мові з’явилося під впливом польської; **злота** (л. 13) – лексема походить від п. złoto, як і вл. нл. złoto, відповідає укр. ‘золото’.

У цій групі наявні лексеми, що увійшли в українську за посередництвом польської мови з інших мов: **бестіями (бестій)** (л. 19) ‘бестія’ – основне слово запозичено з латинської мови книжним шляхом або через польське посередництво, похідні форми утворено від запозиченого слова на ґрунті української і польської мов; **скрини (скриню, скрина)** (л. 15) ‘скриня’ – запозичено через польську мову skrzynia від свн. scrini – ‘шафа’.

Останню виділену ТГЛ становлять лексеми на означення дій, процесів: **офѣровалъ** (л. 22) (**офѣровникѡмъ**, **офѣръ** (л. 17, 16)) – від польського дієслова ofiarować, має значення ‘пропонувати, жертвувати’; **оумощає(т)** (л. 61) – від пол. moc – ‘сила’; **шафовати**, (л. 3) – запозичено від пол. szafować з нім. schaffen; **фундова(л)** (л. 44) – запозичене з латинської мови за посередництва польської, п. fundować ‘класти фундамент’; **збудѣймо** (л. 13) – давнє запозичення з польської мови, п. budować, як і ч. budovati, слц. budovať, походить від свн. būden ‘будувати’; **фо(л)кгоує(т)** (л. 48) – через посередництво польської мови запозичене з німецької; н. folgen ‘іти за кимось, додержувати, слухатися’.

За частиномовною приналежністю серед аналізованих полонізмів, використаних в «Отписі» Клірика Острозького, найбільш чисельну групу складають:

- **іменники**: **попѣдливостью**, (л. 13), **жолнѣра(х)**, (л. 47), **латвостъ** (л. 3), **жебракъ**, (л. 4), **вол(ъ)ности**, (л. 46), **костє(л)** (л. 47), **гє(р)бы** (л. 47), **пана**, (л. 25, 32), **владзѣ**, (л. 51), **фѣдаментъ**, (л. 41, 47, 57), **кштальтѣ**, (л. 25), **звигѣ(ж)ство**, (л.

22), працахъ, (л. 48), оґнѣа, (л. 39), кроль, (л. 53), малже(н)ство, (л. 9), кардинал(ъ)ства, (л. 58, 59), оґтрапенью, (л. 46, 48), личбы, (л. 6, 42, 45), моцъ, (л. 4, 16, 45, 49, 51, 52), вестїами, (л. 19), скрыни, (л. 15) тощо.

- *дієслова*: залєцаєт(ъ), (л. 50), збоґдѣмо, (л. 13), фґндова(л), (л. 44), шинькоґє, (л. 58), визнаваємъ, (л. 40), оґфаємо, (л. 48), зычачи, (л. 37), залєцаєт(ъ), (л. 50), мешка(л), (л. 37), офѣровалъ, (л. 22), оґмоцнає(т), (л. 61), шафовати, (л. 3), фо(л)кгоґє(т), (л. 48), звитажают(ъ), (л. 3), выхвалали, (л. 60) тощо.

- *прикметники*: латвый, (л. 10), за(ц)ныхъ, (л. 31), волнаа, (л. 58), плохґю, (л. 5), вла(с)наа (л. 16), кролевскґю, (л. 4), досконалыхъ, (л. 54), пилне, (л. 22), певный, (л. 58), слоґшнґю, (л. 21, 37), моцный, (л. 57, 59) тощо.

- *прислівники*: рыхло, (л. 40), намнѣй, (л. 56), веспо(л), (л. 52, 55), барзо, (л. 39, 40), власне (л. 3, 15, 44, 47, 56, 58), певне, (л. 18, 20, 24, 29), слоґшне, (л. 31, 35), моцно, (л. 63).

Менш продуктивними є, але все ж присутні в пам'ятці запозичені з польської мови прислівник **теды** (л. 17); прийменники **през(ъ)** (л. 11, 19, 60), **пре(д)**, (л. 4, 8, 14, 15, 18, 35, 38, 46, 50, 52, 58, 63), **ведле** (л. 6, 7, 20, 21, 23, 25, 40, 47, 55); сполучники **бовѣмъ** (л. 61), **албо** (л. 55), **жевы** (л. 59).

Загалом, «Отпис» Клірика Острозького містить ще значну кількість полонізмів, чим є цікавим для дослідження, адже було проаналізовано не всі лексеми польського походження в пам'ятці кінця XVI ст. Аналіз полонізмів в тексті дозволяє констатувати, що польські запозичення наявні в усіх тематичних групах, які можна виділити на основі опрацьованого матеріалу. Однак кількісне наповнення цих груп словами іншомовного походження не однакове. В «Отписі» Клірика Острозького переважає лексика на позначення

суспільно-політичного становища, станів людей, що зумовлено часом написання та жанром пам'ятки.

Слід зауважити, що з тих полонізмів, які засвідчені в текстах XVI – XVII ст., у сучасній українській мові функціонує незначна кількість. Не всі досліджувані полонізми позначали реалії, питомих відповідників яким у староукраїнській мові не було. Деякі лексеми могли характеризувати тогочасне розмовне мовлення, але не набули широкого поширення, оскільки в лексикосемантичній системі староукраїнської мови мали формально тотожні елементи, які в подальшому витіснили слова польського походження з ужитку. Однак частина полонізмів позначала поняття, питомого еквівалента яким не було. Еволюція таких лексем в українській мові була різною. Низка слів перейшла до розряду архаїзмів, оскільки зникли реалії, які вони позначали, деякі залишилися в літературному та діалектному використанні.

3.3. Вживання польських запозичень в «Листі до князя Костянтина Острозького» у порівнянні з «Отписом» Клірика Острозького

«Лист до князя Костянтина Острозького від 3 червня 1598 року» Іпатія Потія є ще однією видатною пам'яткою кінця XVI – початку XVII ст. «Отпис» Клірика Острозького – це перша відповідь на цей лист щодо полеміки, спричиненої унією 1596 р. В обох пам'ятках лексикон розкриває специфіку «простої мови», якою вони написані. Тексти репрезентують характерні на той час особливості згідно з латинсько-польськими моделями, це доказує, що польські запозичення займають важливе місце серед лексичних особливостей пам'яток. Саме тому вживання полонізмів в порівняльному аспекті є цікавою темою для дослідження.

Обидва тексти відносяться до полемічного стилю та споріднені за тематикою та жанром (полемічний лист), а отже, певна кількість полонізмів притаманна як листу Іпатія Потія, так і «Отпису» Клірика Острозького. Окремі

запозичення в текстах вживаються з неоднаковою інтенсивністю. Деякі лексеми трапляються поодинокі, але й чимало полонізмів засвідчені багаторазово.

У полемічному листі Іпатія Потія та Отписі Клірика Острозького часто вживаються такі полонізми, як **личба** ‘лічба’, пл. *liczba* (**личбѹ, личбы, личбѣ**), **зацность** ‘знатність’, пл. *zasność* (**зацностью, зацности**), **моцъ** ‘міць’ пл. *moc* (**моци, моцъ, моцы, моцью**), **велми** ‘вельми’ пл. *wielcy* (**вельце**), **пан** ‘пан’, пл. *pan* (**панѹ, пане, пана**), **праца** ‘праця’, пл. *praca* (**праца, працы, працахъ**), **певный** ‘певний’, пл. *pewny* (**певно(м), певны(м)**).

Досить поширеними в текстах є прислівники, прийменники та сполучники, запозичені з польської мови. В «Отписі» Клірика Острозького – прийменник **през(ъ)** вживається тричі, **пре(д)** – 12 разів, **ведле** – 9, сполучник **вовѣмъ (вовѣ(м))** – 3 рази, прислівник **певне** – 4. Менш продуктивними є, але все ж присутні в пам’ятці запозичені з польської мови прислівники **теды, намнѣй, слоушне**, сполучники **албо, жебы**.

В листі Іпатія Потія прийменник **през(ъ)** згадується лише один раз, **пре(д)** – тричі, сполучник **авовемъ** – двічі й один раз – **вовемъ**, прислівник **очевисте** – одноразово, **намнѣй, звлаца** – тричі. Проте деякі слова, навпаки, вживаються доволі часто, наприклад, сполучник **жебы** зафіксовано 9 разів, **же** – 17 разів, **албо** – тричі та **альбо** – 6 разів, прислівник **теды** – 7 разів (і 1 раз варіант **тедысмо**), **слоушне, певне** – 4 рази, прийменник **водлѹгъ** зустрічається 5 разів.

Поодинокі засвідчені в пам’ятках лексеми **ѹтрапенью** ‘біда’, пл. ‘*utrapienie*’, **пилный (пиного)** ‘пильний’, пл. ‘*pylny*’, **пиланостью (пильностью)** ‘пильність’, пл. ‘*pylność*’, **латвость** ‘легкість’, пл. ‘*latwość*’, **латвый** ‘легкий’, пл. ‘*latwy*’, **залецает(ъ) (залецает(ъ), залецил(ъ)** ‘пропонувати’, пл. ‘*zalecać się*’.

В обох текстах засвідчені лексичні полонізми, які вживалися в українських грамотах XIV–XV ст., зокрема, ‘вельможний’ (вельможны(х); вельможному), ‘вольность’ (волнаа, волно, волностей, волностями, вол(ъ)ности; прензволениемъ, добровольне, зъволею, повольности, волятъ), ‘личба’ (личбы, личбѣ; личбѹ), ‘пан’ (пана, панене(к), пане(н)ства, паній, паннами, пан(н)Ѹ, пан(ъ)ства, па(н)ства, пан(ъ)ствѸ, пан(ъ)ствъ; панѹ, панованьемъ, панстве, опановала, панъ, панъстве, панство, панѹютъ, пане). Натомість лексема ‘збудований’ (збѸдованный, збоѸдѸймо, бѸдован(ъ)а, бѸдованье, бѸдоѹе(м); збѸдованая) та багато інших є давніми запозиченнями з польської мови і вживаються дотепер, деякі в діалектах.

У другій половині XVI ст. відбувся розвиток функціональних стилів польської мови, зумовлений впливом Реформації, що посилювало функції польської мови як літературної. Богослужбові тексти, писані польською мовою того часу, часто ставали зразками для українських культурно-освітніх діячів. Очевидно, що пам’ятки містять багато полонізмів, які активно використовувалися саме в кінці XVI – XVII ст.

Час проникнення запозичень також досить складно точно встановити. Іноді це можна прослідкувати, але не всі запозичення, зафіксовані в аналізованих пам’ятках, з’явилися та почали активно використовуватись саме наприкінці XVI–XVII ст.

Поширеним у кінці XVI ст. були запозичення **зацний, зацность**, в «Отписі» засвідчено у формі **зацности** та **зацныхъ**, в листі Іпатія Потія – **презацного, презацное, презацнейшая, зацностью, зацный**. Нижче наведено порівняння текстових фрагментів:

Лист Іпатія Потія: **Бовемъ тая есть теперешнихъ Грековъ мизерная кондыция: хотя бы и хотѣли што доброго и преславного сами патрнарѹхове [и] стршиэ ихъ учинити (якожъ оный зацный и великий светобливыи**

мужъ Еремия о то се кѹсилъ), ино не могутъ и не смеютъ, боячися народу своегожъ, власного!

«Отпис» Клірика Острозького: **Власне** яко долгій покой оу жолнѣра(х) чинитъ гнюсность, впроважено в косте(л) вѣжій свѣта того зацности, впроважено достои(н)ства, впроважено ге(р)бы, впроважено триоумфы, впроважено надоутости, впроважено боуту, впроважено пыху.

Прикметник має польський відповідник *zasny*, що у Словнику української мови XVI - першої половини XVII ст. закріплений зі значенням 'аристократичного походження; благородний, шляхетний, достойний'.

У наведених текстових фрагментах також містяться такі запозичені лексеми, як *засну*, **власне**. В «Отписі» вживаються лексеми **жолнѣра(х)**, **ге(р)бы** тощо.

Запозичення *mizernia* зі значенням 'дуже мала кількість, щось незначне' з латинської мови (лат. *miseria* 'лихо') через посередництво польської фіксується в листі Іпатія Потія.

Обидві пам'ятки містять лексему **гнюсность** (**гнюсного, гнюсныхъ**), яка згадана у наведеному реченні з «Отпису» Клірика Острозького. Запозичення з польської мови *gnuśność* 'лінивство; мерзенність', активно вживається у XVII ст. Також у двох текстах засвідчено запозичення **косте(л)** (**костела, ко(с)теле, кстелови, костеломъ, костело(м), костелъ, костел(ъ), косте(л), костелы, костелъ, костеле, костелами**).

Лексема **панъ**, що є досить поширеною в українських пам'ятках й активно функціонує в текстах із XVI ст., потрапила до української мови через посередництво польської. Слово часто вживається як в «Отписі», так і в листі Іпатія Потія. Водночас в обох текстах присутній питомий відповідник **господар** (**господаръ; господарей, господары, господари, господару**), але з дещо зміненою семантикою.

В «Отписі» Клірика Острозького засвідчені запозичені через посередництво польської мови лексеми **фундова(л)** (**фоґдаменту**, **фґдаментъ**, **фґдаме(н)тъ**, **фґдаме(нт)**, **фґдаментъ** – з латинської), **владзу** (з чеської), **шинькоує**, **кшталтъ**, **ге(р)бы** (з німецької).

В листі Іпатія Потія такими є лексеми **маєстаттъ**, **мизєрная**, **привиліємъ** (**привилєя** – з латинської), **жартовати** (з чеської і середньовісньонімецької) та інші.

Взагалі польська мова, окрім лексичної, впливала й на усі інші системи української мови. На основі польських стандартів були створені також питомі конструкції, які засвоєні польськими моделями і лексемами.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ III

Аналіз запозичених лексем свідчить про розширення виражальних можливостей староукраїнської мови того часу, формування певного соціально і територіально зумовленого мовного середовища. Хоча частина питомих лексем була витіснена полонізмами, але завдяки посередництву польської мови староукраїнська розвивалася в контексті західноєвропейської мовної практики. Утім багато запозичень не засвоїлося мовою, вони були замінені лексемами, створеними на ґрунті питомих коренів.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Мова – джерело для вивчення нашої культури, історії, розвитку суспільства. Її розвиток не можливий без іншомовних впливів і як би ми не прагнули до використання питомої лексики, запозичення завжди будуть присутні в нашому мовленні. Вплив інших мов на нашу відстежується у змінах мовних одиниць, морфем, суфіксів, префіксів тощо.

Запозичення можуть відбуватися як у письмовому вигляді, так і в усному. В староукраїнських текстах відслідковується історія та розвиток мов, їх вплив один на одного.

Майже всі письмові та усні пам'ятки кінця XVI – XVII ст. дійшли до наших років і ми можемо досліджувати їх та знаходити спільні і відмінні мовні одиниці в різних мовах, як одної мовної сім'ї так і в цілих групах.

Лексика це дуже динамічне явище, вона розвивається з народом. Вона відображає сутність, піднесення та розвиток різнобічних сфер життя: побутових, економічних, політичних, тощо.

Вивчення мови, запозичень, полонізмів, діалектизмів, та інших дуже важливо, оскільки дає нам уявлення про наше минуле та сучасне, а це основа народу, його історичні події, незалежність, розвиток.

Формування національного менталітету як типу свідомості українців і поляків базується на єдиному корінні слов'янської спільноти. Особливості слов'янського мовного світу пов'язані з тривалим етапом розвитку цивілізації. Споконвіку українська та польська мови контактували між собою, внаслідок цього з'являлися та досі з'являються запозичення. Ці дві мови є близькі генетично й пов'язані між собою багатьма аспектами, що при зіставленні з іншими слов'янськими мовами дає змогу виділити незмінну частину слов'янської картини світу. Водночас кожна з мов виявляє передусім характерні лише для неї особливості, що так чи інакше відображають національні архетипи.

В українській мові запозичень із польської мови більше, ніж навпаки. Це зумовлено різними чинниками. Основною причиною наявності полонізмів в українській літературній мові є споконвічне сусідство й постійне контактування обох народів у різних сферах.

При дослідженні полонізмів в староукраїнській мові виникають найбільші проблеми, саме тому ця тема є актуальною. Спорідненість походження, мовна і культурна близькість мов іноді становить значні труднощі при встановленні напряму запозичення. Кількастолітні контакти польської та української мов не дають змоги провести чітку межу між польськими запозиченнями в українській мові та українськими – в польській.

Польські мовні запозичення у прослідковуються практично в усіх староукраїнських текстах, різноманітних книгах, документах, пам'ятках.

Під час роботи було охарактеризовано особливості функціонування полонізмів в староукраїнських текстах кінця XVI – XVII ст. та з'ясовано семантику слів. Дослідження дало змогу визначити ознаки польських запозичень на лексичному рівні та розподілити полонізми в лексико-тематичні групи. Також проаналізовано проблематику вивчення польських запозичень в українській мові.

На прикладі трьох текстів кінця XVI – XVII ст., що належать до офіційно-ділового стилю було досліджено, що староукраїнська мова дуже насичена полонізмами. Вплив польської мови проявляється практично у всіх лексико-тематичних групах слів, зокрема в аналізованих пам'ятках це відчувається найбільше в суспільній лексиці, назвах осіб за різними ознаками, назвах абстрактних понять, назвах будівель, предметів побуту, майна, назвах різноманітних ознак, властивостей, характеристик, лексемах на означення дій, процесів.

В «Отписі» Клірика Острозького, листі Іпатія Потія та Вижвівській актовій книзі засвідчені як власне полонізми, так і лексеми, що потрапили за

посередництвом польської мови з інших, переважно західноєвропейських, мов. Не усі запозичення стали набутком сучасної української літературної мови, проте активно функціонували в певний часовий проміжок. При цьому активно використовувалися й питомі українські слова-відповідники, тобто можна говорити про синонімічні відношення, варіативність мовних елементів різних рівнів. Аналіз лексем свідчить про розширення виражальних можливостей української мови того часу, про формування певного соціально і територіально зумовленого мовного середовища. І хоча частина питомих лексем безпідставно була витіснена полонізмами, але завдяки посередництву польської мови староукраїнська мова мала змогу розвиватися в контексті західноєвропейської мовної практики. У той же час багато запозичень сприймалися як чужі, вони не засвоїлися мовою і забулися, будучи заміненими лексемами, створеними на ґрунті питомих коренів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 року / Підгот. до вид. А.М. Матвієнко, В.М.Мойсієнко. – Житомир, 2002. – С. 18.
2. Бойчук М. К. Актові книги на Україні: Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582–1588 рр.) – Київ, 1965. – С. 5–37.
3. Будняк Д. В. Полонизмы в современном украинском литературном языке: автореф. дис. д-ра филол. наук.: 10.02.01 – Киев. гос. ун-т им. Тараса Шевченко. – Киев, 1991. – 56 с.
4. Гонтарук Л. Характер запозичень із польської мови в українську XVI – першої половини XVII ст. – 2004. – Вип. 54. – С. 78–103.
5. Гриценко С. П. Військові полонізми доби козаччини / Мовні й концептуальні картини світу : зб. наук. пр. / відп. ред. О. І. Чередниченко. – Київ, 2007. – С. 192–197.
6. Гриценко С. П. Динаміка лексику української мови XVI–XVII ст. – К.: ТОВ «КММ», 2017. – 936 с.
7. Гриценко С. П. Історія дослідження українського лексику XVI–XVII ст. *Studia Linguistica*. – 2014. – Вип. 8 – С. 325–349.
8. Гриценко С. П. Польські запозичення в українських писемних пам'ятках XVI–XVII ст. / Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. – 2006. – Вип. 15. – С. 246–252.
9. Гриценко С. П. Польські лексичні запозичення XVI-XVII ст. *Studia Linguistica*. – 2009. – Вип.2. – С. 123–129.
10. Гриценко С. П. Роль польських запозичень у формуванні мовної картини світу українців (на матеріалі українських писемних пам'яток XVI–XVII ст.). – Київ, 2015. – С. 87–96.
11. Гриценко С. П. Тематична класифікація польських запозичень (на матеріалі українських писемних пам'яток XVI–XVII ст.) / Науковий часопис

НПУ імені М. П. Драгоманова. Сучасні тенденції розвитку мов. Серія 9. – 2007. – Вип. 1. – С. 117–124.

12. Гудима Н. В. Вплив мовних та позамовних чинників на збагачення словникового складу сучасної української літературної мови. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. – 2010. – Випуск XXIII. – Частина 4. – С. 308–316.

13. Гумецкая Л. Л. К истории украинско-польских языковых связей / Исследования по польскому языку : сб. ст. / [отв. ред. З. Н. Стрекалова]. – Москва, 1969. – С. 219–228.

14. Житецький П. Г. Нарис літературної історії української мови XVII ст. // *Вибрані праці. Філологія*; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ, 1987. – С. 19–138.

15. Кононенко І. Українська та польська мови: контрастивне дослідження/ Kononenko I. *Jezyk ukraiński i polski: studium kontrastywne*. – Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2012. – 804 с.

16. Костюк Д. Польська мова – посередник германізмів в українській мові XVII ст. / *Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами : тези доп.* / Ужгород. держ. ун-т, АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; відп. ред. Й. О. Дзендзелівський. – Ужгород, 1982. – С. 131–132.

17. Лазаренко О. Особливості функціонування польської мови в Україні у XVII столітті (на матеріалі творів Лазаря Барановича): автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. філол. наук: 10.02.03 «Слов'янські мови». – К., 2005.

18. Маштабей О. М. «Актові книги полтавського городского уряду» як джерело для історичного вивчення полтавсько-київського діалекту : (дієслівні форми) : монографія; упоряд.: В. В. Леснова, А. О. Найрулін, І. О. Ніколаєнко ; заг. ред. Глуховцевої К. Д. – Луганськ : Вид-во ДЗ» ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2013. – 244 с.

19. Мірчук І. Світогляд українського народу : (спроба характеристики) / Науковий збірник Українського вільного університету в

Празі. – Прага, 1942. – Т. 3. – С. 225–243. – Відб. з: Mirtschuk I. Die geistigen Merkmale des ukrainischen Volkes : Handbuch der Ukraine / I. Mirtschuk. Leipzig : Otto Harrassowitz, 1941.

20. Мозер М. Про «просту руську» мову Лѣкарства на ѿспалый оумысль чоловѣчій 1607 р. *Slavia Orientalis*. – 2020. – Том LXIX – С. 301–318.

21. Мойсієнко В. М. Акти Житомирського уряду кінця XVI початку XVII ст. – важливе джерело вивчення тогочасної української літературно писемної мови – Житомир, 2004. – С. 5–41.

22. Мойсієнко В. М. Польська складова простомовності староукраїнського книжника. *Slavia Orientalis*. – 2020. – Вип.3. – С. 581–593.

23. Ніка О. І. Діалогізм в історичних вимірах староукраїнського часу: **Ѡ(т)писъ Клирика Ѡстро(з)ского** [Текст] / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т філології ; вид. підгот. Оксана Ніка. Київ : Освіта України, 2016. XLIV, [II], 63 л., 66 с.

24. Ніка О. І. Стародрукований «Отпис» Клірика Острозького в рукописних списках і перекладах XVII – XVIII ст.: фонетика. – *Science and Education a New Dimension. Philology*, III(15). – 2015. – Вип. 68. – С. 75–78.

25. Німчук В. Мовознавство на Україні в XIV-XVII ст. : [монографія]. – Київ: Наук. думка, 1985.

26. Огієнко І. Полонізми в сучасній українській літературній мові // «Рідна Мова», 1936 р., ч. 1, с. 13-18.

27. Острозька академія XVI – XVII століття. Енциклопедія. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2011. – 512 с.

28. Піддубна В.В. Полонізми в українській лексикографії 20-40-х рр. XX ст.: автореф. канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова – Харків, 2009.

29. Романова Н. П. Вивчення українсько-польських мовних контактів у слов'янській філологічній науці / Мовознавство. – 1972. – № 4. – С. 41–50.

30. Русанівський В. М. Джерела розвитку східнослов'янських літературних мов – Київ : Наук. думка, 1985. – 230 с.

31. Русанівський В. М. Польська ділова мова XVI–XVII ст. як джерело вивчення її історичних взаємин з українською – Київ, 1963. – С. 86–97.
32. Русанівський В. М. Походження і розвиток східнослов'янських мов : (до 1500-річчя заснування міста Києва). Серія 6. – 1980. – № 5. – 61 с.
33. Русанівський В. М. Слов'янські міжмовні зв'язки і формування функціональних стилів української літературної мови XVI–XVII ст. : (доп. на VII Міжнар. з'їзді славистів, Варшава, серп., 1973). – Київ : Наук. думка, 1973. – 28 с.
34. Русская историческая библиотека издаваемая Археографической комиссией. – Т. 19: Памятники полемической литературы в Западной Руси. – Кн. 3. – Петербург, 1903. – С. 983-1040.
35. Семчинський С. В. Статика і динаміка мови. Функціонування мови / Загальне мовознавство / за ред. Н. А. Симоненка. – Київ, 1988. – С. 251–262.
36. Титаренко В. М. Мовні особливості староукраїнського перекладу вироку Сигізмунда III *Slavia Orientalis*. – 2020. – Том LXIX – С. 107–120.
37. Титаренко В. М. Критерії виділення та методологічні аспекти дослідження запозичених слів (на матеріалі актових книг північноукраїнського ареалу). *Лексикографічний бюлетень*: Зб. наук. пр. – К.: Ін-т української мови НАН України, 2011. – Вип. 20. – С. 180 – 192.
38. Титаренко В. М. Побутова лексика польського походження в північноукраїнських пам'ятках XVI – XVII ст. (на матеріалі текстів ділового стилю). *Українська полоністика*. – Житомир: Видавництво Житомирського державного університету ім. І. Франка, 2006-2007. – Вип. 3-4. – С. 248 – 256.
39. Титаренко В. М. Польський вплив на фонетичну систему ділової мови XVI– XVII ст. : (на матеріалі актових книг північноукраїнського ареалу) / Лінгвістичні студії : зб. наук. пр. / Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2006. – С. 134–139.
40. Титаренко В. М. Розвиток семантики полонізмів у середньополіських говірках / Українська полоністика. Філологічні дослідження. – 2005. – Вип. 2. – С. 190–198.

41. Ткач Ф. Є. До характеристики словникового складу мови українських ділових документів XVII ст. (універсалів та листів-наказів гетьманської канцелярії Богдана Хмельницького) – 1962. – Т. 152, вип. 15. – С. 112–128.

42. Ткач Ф. Е. К вопросу о полонизмах в языке украинских деловых документов середины XVII ст. – 1958. – Вып. 7. – С. 201–213.

43. Ткаченко О. Б. Полонізм // Українська мова: енциклопедія / Редкол. Русанівський В.М., Тараненко О.О., М.П. Зяблюк та ін. Київ, 2000. С. 466.

44. Урбанчик С. Контакти польської мови з іншими слов'янськими мовами / Взаємовплив слов'янських мов і літератур : до VII міжнародного з'їзду славістів : зб. пр. / Київ. держ. ун-т ім. Т. Г. Шевченка ; редкол.: В. І. Масальський [та ін.]. – Київ : Вид-во Київ. ун-ту, 1972. – С. 69–78.

45. Урбанчик С. Польский язык в XVI в. // Советское славяноведение. – 1977. – № 2. – С. 67–77.

46. Царалунга І. Західнослов'янські мовні впливи у лексиконі Вижвівської актової книги XVII ст. / Opera Slavica. – 2012. – Vol. 22, № 4. – S. 26–35.

47. Царалунга І. Акти Вижвівської міської книги XVII ст. / Інститут української мови НАН України ; Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка; Хмельниц. нац. ун-т; Центр. держ. іст. арх. України у м. Києві. – Житомир, 2015. – 170 с. – (Серія актових документів і грамот) (Пам'ятки української мови).

48. Царалунга І. Польські мовні запозичення у староукраїнських текстах Вижвівської актової книги. Проблеми слов'янознавства. – 2012. – Вип. 61. – С. 225–230.

49. Шевельов Ю. В. Історична фонологія української мови / Ю. Шевельов. – Харків : Акта, 2002. – 1054 с. + Дод. ([4] арк. карт.). – Переклад за вид.: Shevelov G. Y. A Historical Phonology of the Ukrainian Language. Heidelberg. Carl Winter, 1979. – 808 p.

50. Шевельов Ю. В. Польська мова в Україні в XVI–XVII ст. : (пам'яті Антуана Мартеля) / Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947–1953 pp.) / Юрій Шерех. – Київ, 2012. – С. 456–467.

51. Getka Joanna. Polonizmy w Prostej mowie" XVIII wieku. Rozprawy Komisji Językowej ŁTN, 2013. – Vol. 59. –S. 45–59.

52. Urbańczyk S. Charakterystyka staropolskich zapożyczeń wyrazowych z języka ukraińskiego / S. Urbańczyk // Studia linguistica in honorem Taddeai Lehr-Splawiński / [kom. red.: Tadeusz Milewski, Jan Safarewicz, Franciszak Sławski]. – Warszawa, 1963. – S. 437–445.

53. Urbańczyk S. Szkice z dziejów języka polskiego / S. Urbańczyk. – Warszawa, 1968. – S. 295–304.

СПИСОК СЛОВНИКІВ

1. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / редкол.: О. С. Мельничук (голов. ред.) [та ін.] ; АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. - Київ : Наук. думка, 1982–1989. – Т. 1–7.
2. Словник застарілих та малозрозумілих слів // Сковорода Г. С. Повне зібрання творів: У 2-х т. – К., 1973. – Т. 2. – С. 557–560.
3. Словник староукраїнської мови XIV-XV ст. [уклад. Л.Л. Гумецька]. – В 2 т. – К. : Наукова думка, 1977-1978. – Т. 1–2.
4. Словник української мови. В 11 т. – Київ : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 1–11.
5. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. – Львів, 1994-2017. Вип. 1-17.
6. Сучасний словник іншомовних слів: Близько 20 тис. слів і словосполучень / Уклали: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К.: Видавництво “Довіра”, 2006. – 789 с.
7. Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Kraków, 1927. – Т. 1–2.